3 1761 06734832 6

109 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 109

С ПЛАНИНЕ И ИСПОД ПЛАНИНЕ

ПЕТАР КОЧИЋ

PG
1418
K58S26
1907
c.1
ROBARTS

[illegible]
stud. phil.

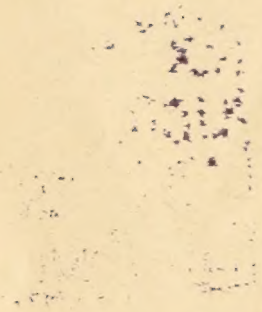

Srpska Književna Zadruga
[Redovna izdanja]

109 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 109

С планине и испод планине

Петар Кочић

EX LIBRIS JELENKO ŽMOJINOVIĆ

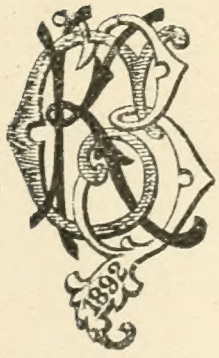

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

БЕОГРАД
НОВА ШТАМПАРИЈА — ДАВИДОВИЋ — ДЕЧАНСКА УЛ. БР. 14.
Љуб. М. Давидовића.
1907.

584861
2. 7. 54

PG
1418
K58S2

ЈАБЛАН

Одавно се ухватио сумрак.

На стрњишту испод села у једној забрдици скупио се Луjо сав под хаљиницу. Само му вири пјегаво лице с крупним, грахорастим очима и неколико прамичака жућкасте косе, расуте по челу. Пред њим на неколико корака пасе Јаблан.

Сваке вечери, од кад су настале врућине, до неко доба ноћи напаса Луjо свог Јаблана. Пази га као очи у глави. Два пута га на недељу соли. И ужину с њиме полови. Воли он Јаблана, — јер је Јаблан најјачи бак у цијелој околици. Луjо се поноси. Остале говедаре и њихове бакове поношљиво презире. Усред гробља смио би он ноћити, кад је Јаблан с њиме.

— Само шјутра! трже се Луjо као иза сна, збаци са себе хаљиницу, а очи му сијевнуше од узбуђења.

Устаде, прићe баку, па га стаде миловати, мазити и тепати му:

— Добро се ти, Јабо, наруцај. Руцај, бате, колико ти дуса подноси... Само шјутра! Рођени мој, мили мој, драги мој Јабо — само шјутра!

У Лујином промуклом гласићу дрхтало је меко, њежно прекињање. Бак махну по навици репом, па га ухвати мало по образу.

— Зар мене, Јабо? пита га пријекорно. Сад ћу ја плакати.

Он се мало одмаче у страну, па као ћоја заплака. Јаблан диже главу.

— Није, није, Јабо! Шалим се ја. Нијеси ти мене ударио... Е, немој се, оца му, одма за свашта љутити! Де, да се пољубимо!

Пољубише се. Лујо огрну хаљиницу, па се опет спусти на влажну траву, да сања о сјутрашњем дану.

Сјутра ће се његов Јаблан бости с царским баком. У њему већ одавно букти, пламти жеља: да се Јаблан и с Рудоњом пободе. Преклињао је кнеза, да му испуни жељу. И остарији су људи молили кнеза.

— Мо, људи моји, није то тако лако — царски је во! Него, ја ћу бацити молбу. Одреди ли царство, да се боду, добро и јест — не браним ни ја; не одреди ли — није ништа ни било! Је ли тако, браћо?

— Тако је, кнеже. Само ајде по реду, па се не бој!

Молба је бачена, одговор је кнезу дошао: дозвољава се. Сјутра је Преображење, а уједно и царски дан. Сјутра ће се код кнежеве куће огледати Јаблан и Рудоња.

О томе Лујо будан сања. Час види, како је Јаблан пао, како убоден издише; час опет, како је надбô Рудоњу, па поносито стоји на мејдану. Чује, како Јаблан громовито риче, а брда одјекују. Он долига:

Воло-лиге, доло-лиге!
Јаче моје мило бање
од те ваше јадне краве!

Тѣ, кравуљо, нагрдуљо!
Нагрдим ти говедара
и у кући кућаницу
и на струзи стругарицу
— — — — — — —
— — — — — — —
— — — — — — —

— Јабо, је ли теби студено? чу се Луjо испод хаљинице.

Јаблан пасе, шути, ништа не одговара. Он устаде, помилова га, извуче из стога два снопа зоби, метну пред бака, па леже крај њег. Послије дугог полусанљивог, дрхтавог трзања превари га сан. Кад Јаблан поједе жито, леже и он код свог доброг друга.

Дубока страховита тишина. Влажна свјежина шири се кроз ноћ. Млак вјетар подухива преко кућâ, што се у полукружном, непрекидном низу протежу испод планине. Кровови, обрасли маховином, једва се распознају према мјесечини од зелених шљивика, кроз које стрше. Само се гдјегдје бјеласка нов кров. Село спава мирно, слатко, као једро, здраво и осорно планинче, када га мати подоји и уљуља.

*

Сунце се лагано помаљало иза планинских врхунаца, који још уморно почиваху у прозрачном јутарњем сумраку. Један тренутак — па се све обли у бјеличастој свјетлости! Све трепти, прелива се. Само тамо далеко испод планина у присојима трепери магличасто, тиморно плаветнило. Све се диже, буди, све се пуши као врућа крв, одише снагом, свјежином.

— О, свануло већ! — протегну се Луjо, протра очи и погледа око себе. Јабо, бате, што ме нијеси пробудио?

Јаблан је рано, врло рано устао и добро се напасао. Драго бијаше Луји, кад видје, како су у Јаблана трбуси забрекли.

— Е, кад си се тако, бате, наруцо, ето ти, па мало нако заслади! — вели весело Лујо, па баци пред бака неколико снопова зоби.

Јаблан поједе. Крену̀ше кнежевој кући.

Вране пролијећу из околних шумарака и падају на кукурузе, који су се истом почели зрнати. Чувари хајкају! Страшила на оградама око кукуруза лепршају се. Сермија се изгони на пашу. Вика, довикивање на све стране.

Лујо иде замишљено за Јабланом. Удубио се у мисли — не чује он те галаме, тог живота, који се око њега шири. Он мисли о Јаблану и мејдану.

Врцну се, као да се нешто досјети. Растеже педаљ, па поче мјерити штап:

— 'Оће Јабо надбости — не ће; 'оће — не ће; 'оће — не ће; 'оће!“ викну Лујо, а очи му засвијетлише од превелике радости.

Од драгости стаде љубити и грлити бака.

— Је л' де, Јабо, да ћеш ти њега надбости? Нека је он царски! Све једно је то мом милом, драгом, рођеном Јаби. Је ли тако? Де, кази своме Јуји! — поче му се безазлено улагивати.

У разговору с Јабланом стиже Лујо кнежевој кући, гдје се бијаше доста свијета искупило. Светац је, не ради се, па дошли људи, да мало пробјеседе, а као планинцима мило им је гледати и кад се бакови боду.

Луји се стеже срце, кад угледа Рудоњу. Учини му се страшан, голем; и дебљи и већи од Јаблана.

— Јабо, бате, ако данас платиш главом, не зажали на ме! — Уздахну Лујо, припи се уз вола, па поче опет, кријући од људи, мјерити штап. Изађе, да ће Јаблан надбости! Разведри му се лице.

— Јеси ли се уплашио, мали?

— Ти се, синко, ништа не бој. Твој је бак стари међанџија — соколи га један чичица.

— Не бојим се ја, вала, ништа! — вели Лујо поуздано.

— Богме ћеш ти, малишане, и јаукнути, кад Рудоња исуче Јаблану цријева — застрашава га пољар. А и јест ми млого додијô.

— Е, то ћемо, пољаре, истом виђети! смије му се пркосно, заједљиво Лујо.

— Маните се, људи, празна разговора! На страну дјеца и жене! — викну кнез оштро, готово званично. Поведите бакове на ову рâван ниже плота!

Изведоше их. Околи свијет са свију страна. Бакови се почеше њушкати, као да се упознају.

— Тр̀ке, Јаблан!

— Тр̀ке, Рудоњ!

Бакови стадоше букати, копати предњим ногама, заносити се, ребрити, док силно не грунуше рогови о рогове. Стоји прасак, лом! Земља се круни, угиба под њима.

Лујо дрхће, стрепи. Сваки му се живац разиграо. Избечио крупне, грахорасте очи, не трепће. Сваки покрет прати; сваки удар одјекне у разиграном срцу. Стиснуо се, погнуо се — помагао би Јаблану да може. Засјенише му се очи. Само назире, како се нешто пред њим врти, вијуга, угиба.

Рудоња насрну свом силом.

— Подувати га, Јабо! — викну Лујо, као изван себе.

Јаблан, стари, лукави међанџија, посрну као ђоја на десно кољено предње ноге, па подухвати Рудоњу испод врата.

— Не дајте, људи нагрди вола! — узвикну преплашено кнез.

Испод врата Рудоњина шикну велик млаз крви. Лујо задолига. Јаблан стоји поносито на међану и риче, а планински врхунци силно — силно одјекују.

КОД МАРКОНОВА ТОЧКА

Више Чергића кућâ затече ме зора.

Јутро је било тихо, као да је све изумрло. Изнад села шути планина. Ни један лист да се крене, да зашушти. По рâвни испод планине једва се назиру торови кроз рану сумаглицу. Далеко доље пољем кроз зеленкасту бујад жути се друм као дугачка, неубијељена крпа платна, замичући стрмо под Кадину Воду, под слатку Кадину Воду!

Све удара на влагу, помијешану с лаким, освјежавним мирисом. Све шути, ништа се не креће. Све стоји усправ, тихо, побожно: и црне, жалосне јеле; и осамљени редак трешања изнад Чергића наслона; и она крошњаста крушка дивљака код Марконова Точка; и они лугасти гињенички биљези под њом. Све се диже некако свечано према изведреном небу, с кога звијезде за звијездом нестаје. Чинило ми се, да села моја и планине моје нешто с чежњом очекују, и да је све окренуло лице према ближедосе-дефастом истоку.

Јест, јест, планине моје и села моја, ви за нечим чезнете, за нечим гинете!

Ишао сам једном узвишицом. Испод мене, на десну руку, између двије окомите низбрдице шуми поток. Неоклен се чу слаб, нејачак узвик, па га брзо нестаде. Изумрије у нијемој, леденој тишини, слијевајући се са жалобитним поточним шȗмом, који, можда, туговаше за изумрлим животом, или у својим уједначеним, многом срцу неразумљивим, звуцима пјеваше пјесму вјечите чежње.

На небу ни једне звијезде. Над западним видиком дигли се бјеличасти облаци, збијени као огромни сметови снијега поврх планинских голијети. Остало је небо ведро, мирно и нешто необично тужно.

Преко пута, за један пружљај волова од мене, прелетје зец. Тргох с рамена нешто двоцијевке. Цикну пушка и силан пуцањ разли се кроз магличасте планинске увале. Од торова залајаше пси, а по селу узаврјеше пјетлови... Зора се бјеласа. Умире ноћ.

Мене обузе некакав немир, дрхат. Покајах се, што изметнух пушку. Тргох иза сна толико живота, из оног слатког, меденог сна, кад се немирна, ватрена планинска срца у несвјесном полусну снажно притежу, грле и љубе.

У тренутку стрчах Марконовом Точку. Из шупљикасте седре дерао је дебео, сребрн млаз, слијевао се низ ижљијебљено дрво и, падајући на земљу, разбијао се у округласте, свијетље капље. Запахну ме од воде нешто студено и цијелом снагом прође ме лака, дрхтава језа. Умих се, па сједох на клупу покрај гињеничких биљега.

Село се буди. Допире до мене нејасун жагор. Чује се дремљиво протезање до наврх прста, испрекидано кашљуцање и једва разумљиве ријечи:

— Ајде, очи моје, изгони сермију на пашу!

— Људи моји, ḥе је ово могȏ наш Бјелан замркнути?

— Ја млим, да је могô газдиници Милеви доље под Кадину Воду за видна стићи.

— О-ô, Ђуране! зове неко. Кажи, вјере ти, Луји, нек одма иде у Чергиће, јер је рекô десетар, да ће данас вијатити и Злорекову зоб на Раскршћу... Кажи тамо људма, да је овај нови десетар злочест. Вели: „У памет се људи! У овог цара има за свашто школа, само нема за десетара. Нит' има, вели, у оку кантара, нит' у овог цара школе за десетара..."

— ...бро јутро! — чу се иза мене ситан, промукао глас.

Окренух се. Крај точка је стајао момчић. Могло му је бити петнест до шестнест година. Плаве су очи биле тужне с лаким премлазом старачке забринутости. Окрајци косе, што су вирили испод фесића, жутјели су се као восак. Кад се уми, сједе на клупу покрај мене.

— Какви су ово, дијете, гробови?

— Гиљенички.

— А кад је овај свијет изгинуо, можеш ли знати?

— Још за турског, кажу, суда; кад су Турци судили.

— А кад ћемо ми, мали, судити?

Он обори главу и мало ошути:

— Ала селамет! Бог свети зна! — диже он некако тешко главу, уздахну и махну руком.

Ама, што си ти мени, момчићу, тако тужан, нешто забринут?

— Ко, зар ја? Нијесам ја ништа тужан! Што бих био тужан?... Нако да речеш, да нијесам забринут и вамо замишљен, па и јесам; јер да ти знаш, шта се мени све разбија о главу!

Шта се теби, велиш, све разбија о главу! Ти си дијете, болан! Шта ће се теби о главу разбијати?

— Е, мој брате, не знаш ти вамо... На моја је леђа пала сва кућа. Ако не самељем, несамљевено је; ако не купим, некупљено је; ако не урадим вамо ове тежачке послове, неурађено је. Све ја, па ја!

— Како то?

— Е, лијепо, рођено моје! Оде ми брат у солдачију, отац умрије послије неколико нељеља, остадосмо ја, двије ми сестрице и упатна, саката нам мати... На ме пада кућа и старешинство. Смирујем мирују, десетину, трећину... Што гођ ишту дајем, а што гођ јопе од суда иде, на мене се пише... Је ли вако, брате мој, Грац под запад?

— Да.

Он се окрену према западу и дуго је дуго гледао преко планина, онда се обрну мени и уздахну:

— У Грацу ми је брат. Ономадне сам продô једно прасе, па сам му послô мало пара. Пише, да је нешто оболио — рече он више као за се, па настави: — Послô ми је зимус књигу, да ће кô овог пролећа доћи, па сад кажу, да ће служити још годину. Дигло, веле, на три године. Ej, Бог и'...

Он се трже као опарен. Присједе му ријеч у грлу:

— Не замјери, брате: јеси л' ти овај наш чојек! Ја млим, да нијеси Швабо?

— Нисам.

— Виђо' ја одма, да си Срб. Лијепо еглендишеш... А што ће ти те швапске руте... аљине те?

— Таки је сад адет. И ја их мрзим, из дубине душе мрзим, ама, шта ћеш!

— Нако ја, знаш, питам, а одијело какво било — све једно! Нек је чојек вамо добра срца и поштена гласа, а одијело — све једно! Ти мене мало прије питаш: „Што си, велиш, момчићу, тако тужан?" У једну руку морам бити и тужан. Шта смо ми све некад имали, па до шта смо дошли!

Малом навријеше сузе на очи.

— Па шта смо имали?

— Имали смо своје царство, своје цареве и јунаке, — своју снагу и господство, па данас ништа! Данас смо прошјаци, и туђе слуге и измећари... О, кад мој покојни отац загуди, па кликне уз гусле ону пјесну: „Силна војска на Косово пада, силна војска српског цар-Лазара“ мени перчин расте, сузе ми саме на очи навиру, а срце почне јаче куцати! Примио сам доста пјесана од оца, али ми данас није до пјесне... Ето имам кућу, кућиште и нешто сермије, а све ми се чини, да немам ништа. Некако ми је несигурно. Шјутра спаији да што пане на ум... Е, мој брате, тешко нами! Ми смо ти једни, што се каже, незаробљени робови: код куће, а брез куће; код земље, а брез земље; код постојбине, а брез постојбине!

*

Сунце је било одскочило за два, три копља изнад зажареног, блиставог видика, кад сам се кренуо од Марконова Точка. Кроз кућне комјенове избијао је риједак, плавичаст дим, повијао се тамʼ и тамо поврх кровова, па се онда мијешао с модросивкастом паром, која се облачно из јутра прелијева у сунчаној свјетлости над јеловом шумом. Све се кренуло, све је оживјело, али се на свему огледаше дубока, неизмјерна туга, преливена тешком, леденом збиљом. Ни од куд се пјесма не чује као у прве дане дјетињства мога.

Планине моје, што сте ми тако тужне?

ГРОБ СЛАТКЕ ДУШЕ

Упекло сунце — сажеже све! Дошло небо модро као чивит. Изведрило се, нигдје облачка да опазиш. Далеко тамо — далеко око Осмаче и Луњевца ухватила се плавичаста тиморина, па трепери и дрхће под узаврелим сунчаним зрацима.

Пријатан мирис скорушеног планинског сијена с тешким смоластим задахом мртвих, спарених јела и оморика, некако тешко пада човјеку на душу у овој загушљивој планинској жези.

Сједимо ја и Дуле пред колибом. У хладу смо. Изнад нас се дигло неколико крошњастих смрчика, па суморно бацају преко нас дебеле, шиљасте сјенке. Само се гдјегдје кроз размакнуто грање пробија сунце, просипљући зажарену свјетлост у снопљастим млазовима по дивљачној, мљечикастој трави.

— Виђе ли ти, брате си мој слатки, данашње жеге и врућине! — одахну крупно Дуле, па раздрљи знојаву кошуљу на широким, руњавим прсима. — А само да ти је знати, каква љута зима море бити вође, на планини.

— Зима, велиш?

— Да, зима, зима! Колико ли је само свијета помела мећава на 'вој планини! Видио си, ваљда, оне гробове изнад мог шљепокоса... у 'ном пристранку?

— Јесам.

— Оно су све пометенички и гињенички гробови. Све је љуто, немирно, горопадно и тврдоглаво на 'вој планини и испод ове планине. У нас је ријеткост питом и вамо покоран чојек. А има и' доста, који, ако 'ш, овог суда много и не бендају... Видиш онај гроб с новим, бијелим биљегом изнад мојије' откоса? Оно је гроб слатке душе...

— Слатке душе! — зачудих се ја. Како то слатке душе?

— „Како то Слатке Душе!" — као да се мало Дуле љутну. Лијепо! Слатке Душе оно је гроб...

Он се подиже на кољена и пружи руку између два врхунца, кроз које се бјеласало село доље под планином.

— Ено, оно тамо на крај села у 'ној долини, више које кô у сумаглици трепере двије јасике... Видиш ли? Видиш зар! Е, ноће ти је био кућерак Слатке Душе. Тако је свак звао старог Мију, покој му души! Прозвали су га, белћим, тако, што је он сваког звао слатком душом. Познавô он кога, не познавô — он сваком: моја слатка душо!

Прије неколико година — поче Дуле, а чело му се намршти — диже га спанја са старог кућишта и насели на његову старевину некаква Личанина. Жао је то, прежао било покојном Мији, ама, шта је могô! Спанја и суд тражили су, да се пресели, јер није имô чељади да обрађују зиратну земљу, а то је штета, рекоше му доље у суду, и за спанју и за царевину.

Велика је снага чељади у Миje била, па све обамрије и у 'вој пошљедњој бући изгину. Остаде сâм с једним ожењеним сином, који неке године

плати главом на сараорини, кад се градила теста од Бања Луке до Јајца. Прошћеш, домаћица тога му сина преуда се горе у Локваре и преведе са собом малог Стојана, једино унуче Мијино... Тако је он, кукавац, остô кô окресана грана сâм самдијан!

Једва су га дигли са старог кућишта. Баш сам се тÿкô, кад га дигоше.

— Ајде, стари пртљај! — вели му ђендари.

Он сио на кућни праг, поднимио се на обје руке, па шути и гледа у земљу.

— Нећу! — издера се Мијо силовито, па подиже очи, у којима се свијетлило неколико суза. — Зар је баш до тог дошло? Зар да ја оставим своју земљу, своје калеме и велике воћаре, које сам ја главом садио и подизô?!... Коме да оставим? Шваби... Личанину! А мој Столе, моја слатка душа, кад одрасте, да иде том Шваби у најам!... А-а, то не мере бити!

— Ајде, ајде, стари! вели му ђендари мало блаже. Мораш, јер те закон гони; не гонимо те ми...

— Чујеш, господине, остав'те ме још једно двије, три године, у том ће и мој Столе одрасти, па кад сине пролеће, све ће ово зацрњети. Све ћемо ми ово узорати... ја и мој Столе. Онда ће бити и цару премилосном и спаији свега доста... Тако ти то мени учини, мој добри господине, моја слатка душо! — објеси се Мијо о врат једном ђендару, па стаде плакати.

Тешко ли је гледати, брате си мој слатки, кад стар инсан плаче!

— Немој, господине, да на мене пане проклетство: да сам угасио своју крсну свијећу; да сам оставио своју крв брез куће и кућишта, а на ваком данашњем земану! Немој, моја слатка душо, да се затре моје племе... моја крв, Бог ти сваку срећу дао! — преклиње покојни Мијо, а сузе му теку низ образе кô киша.

— Ми, стари, не можемо ништа. Закон те гони; ми те не гонимо.

— Какав је то закон?! — јаукну Мијо и свали се на земљу. — Пустите ме, да се пошљедњи пут исплачем на својој земљи. Земљо моја, мајко моја...

— загрцну се. Земљо моја, мајко моја, колико ли сам зноја, сузâ и крви своје на теби пролио! Колико ли сам јада и чемера на теби видио!... Столе мој, моја слатка душо! Столе мој, грдна рано моја!... Ја велим: пошљедњи пут. Није пошљедњи, није! Столе мој, крви моја, тражићемо ми своју прáву. Иђ'емо ми у Беч. Знам ја ђе су царска врата...

— То ти стари можеш одма тражити, док ти унук одрасте, а сад устај!

— Баш се мора ићи? — пита Мијо и гледа оштро у ђендаре.

— Мора! Закон те гони; ми те не гонимо.

— Онда вас молим с Божје стране, прикаж'те доље суду, да моје кућиште предаде ком нашем човјеку из ове наше проклете земље.

Дигоше га.

Он се пресели у 'ну долину. Од старије' брвана подиже му село нешто колибице, јер није ћио да се потуца по туђије' кућа'. Имô је само једну једину кравицу. То му је био сав мâл.

У јесен би му сваки живолазнији домаћин односно по један варињак жита и по шаку, двије грâ.

Он се селу од своје стране одуживô како је и колико је могô. Казивô нам је, кад је који светац; кад се смије, Бога молећи, радити, а кад не смије. На крсним имен'ма чатô је крштаком славу, а на пировије' приказивô дарове... Био је учеван и вамо разговоран кô какав калуђер. А био је и послушан. Док ко умре, одма по старог Мију, да мртваца окупа и да кôд њег пренђеди, док се не укопа.

Село га је волило и штимало. Само поп и кнез нијесу га никако могли гледати.

— Ришћанине, не уплећи се у моје ствари, јер ће нас, иконе ми, свукуд бити! Неком не ће ваљати!.. Ти знаш — свето писмо каже: „Једно стадо и један пастир“ — љутио би се поп на покојног Мију.

— Ама народ припитује, моја слатка душо, па ја нако знаш, казујем... Шта 'ш: дрво на дрво — чојек на чојека. Тако је увијек било. Не мереш ни ти, кô велим, свађе приспјети, па ја кô млим: севап је, да народу прикажем, кад је који светац, да не гријеши, јер је и нако доста греха и клетве на нашем закону... А мени мој мили и добри народ помаже, па и ја њему шта могу и како могу... Помогô би' му, Бог зна и моја напаћена душа, и друкчије, кад би могô и знао...

— Ја ти кажем, ришћанине, не уплећи се у моје ствари, јер ћемо, ванђеља ми и часне трапезе, излетити пред владику, па ћемо питати, коме је додата синђелија: мени или теби!...

Кнез се јопе љутио на Слатку Душу, кад би мирио и одвраћô тежаке, да не иду суду за сваку ситницу.

— Немојте, дјецо — говорио би покојни Мијо — за свашто одмах летити суду. Суд је суд!.. Боље, насулте се воће, у селу, пред својим људма, јер коме данашњи суд суди... Туј су оне молбенице, они протокури, туј оне закрпе, туј трошкови... Не иде, дјецо, па ет'!... Неко вели: ово — оно... турски суд!... Мријети ваља — није ни за турског земана било пра́ве, ама... Немојте, моја рођена дјецо! Насулте се воће пред људма, па се пољуб'те кô браћа... кô прави Србови. Нема у овој земљи пра́ве. Наша је пра́ва на Косову закопана... Ето, Крсто, моја слатка душо, нешто ти попушти, а нешто ћеш и ти, Маркане, моја слатка душо, попуштити, па ће, с Богом, сваком бити право... Тако, дјецо, Бог вам сваку срећу дао!...

— Мијо, не уплећи се у моју дужност! Јеси ли ти воће господин пријестолник или сам ја?! — питô би га намргођено кнез.

— Ама, моја слатка душо, ни суд не воли, да му се за свашто тужака...

— Ја ти кажем, Мијо, не мијешај се у моју службу, јер овога ми царскога мȕра, биће свашта!

— Ама, кô ја велим...

— Нема туј: — „Ама, кô ја велим!...“ Ман' се ти ћорава посла; јер, овог ми царског мура и царске ми службе, стаћемо барабар пред господина пријестолника, те ћемо се порошкати, па ко изврци!

Мијо би само слегнô раменије', па би се упутио својој долиници. Кад се преселио, ријетко је излазио међу људе. Увијек је био нешто замишљен и тужан. Често су га затицали људи, а он сио више огњишта, па плаче.

— Само док он ојача, док узмогне пјешачити, кренућемо се ми на далеки — далеки пут — тако је увијек Мијо говорио — не могу да гледам, како се онај Швабо шири по мом добру, како руши и обара моје воћаре и моју шȕму, коју су ове старе руке гајиле.

Чу се, да је Столина мајка умрла. Мијо оживи.

*

Преклани, биће баш уз оно девет бабинијe' укâ иза Мученика, забразди' и ја. До подне се зацрни читава њива. Пустисмо волове из лијеса, па вако шједосмо ужинати, док неоклен трнапи Мијо с малим Стојаном. Видим: весô је нешто.

— Ево, и ја, Дуле, оживио. Столина мајка умрла, па он дошô свом ђеду, да потражи своју старевину.

— Куд сте то наумили, ако Бог да? — питам ја.

— Пошли смо тражити своју прáву... своје старо огњиште и земљу.

— Е, мој Мијо, тешко да ти то...

— Мо, што тешко?!

— На оног је, брате си мој слатки, све преписано. Тебе и твог Столе нема код овог суда ни у каквом тевтеру. Оној је Швабурини додата и тапија и кметовска права.

— Ја не бендам ни његове тапије ни кметовске праве. Ово је дијете одрасло. Оно је његова старевина, а онај нек иде, оклен је и дошô... Ја ћу обићи сва судска врата у 'вој земљи. Не буде ли ништа — ја ћу самом цару у Беч!

Те је године Мијо с малим Стојаном обишô све судове. Ишô је чак и у Сарајево пјешице Земљаној Влади. Свуда је нашао затворена врата. У зиму, нећеш пред Часне Вериге, врати се с дјететом у село.

Ђе си био — ниђе. Шта си радио — ништа.

— Шта ћеш сад, Мијо? — питају га људи.

— У Беч, управ у Беч!... Ишô би' и на другу страну, али се нема куд.

— А трошак? — упита неко.

— Ја млим, људи, требало би да се село пореже, па да му скуца штогођ трошка? Севап је! — реко' ја. Не даде поп, а кнез запријети, да ће сваког суду јавити, ко му само једну пару дадне.

— Браћо моја и дјецо моја, немојте с мене страдати — рече Мијо и сузе му ударише. Имам кравицу, узећу је преда се, па у чаршију.

Шјутрадан иза тога свеза краву и пође с дјететом. Сви смо га заустављали, да не иде, јер се спремала велика мећава, а ваљало му је преко планине прије̇ћи.

— Нешто ме, браћо моја, гони! Не могу чекати.

Не послуша и плати гдавом и он и дијете. Помела и' је мећава, кад су се враћали из чаршије, на 'вој планини.

— Нађосте ли пара при њему? упитах ја Дулу.

— Нашли смо двадесет и пет воринти. Десет узе поп себи за опијело, а петнест однесе кнез суду и сасу у царску касу.

— А ко му подиже биљег?

— Село је подигло биљег својој Слаткој Души.

ЗУЛУМ СИМЕУНА ЂАКА

Јесен се је поодавно одомаћила. Све је сређено. Кукурузи се перушају, конопље набијају, а и котлови су почели пећи.

Игуман је извадио дозволу и јуче још пред зору наставио котао. Примакао је један ред преко дозволе, али игуман је, па не ће на њег ни свијет ни суд. Тако он, кажу, ради сваке јесени.

Сједи се око котла, по мало пије и прича, да котлар не задријема. Одма до пинте сједи Симеун Ђак.

— Знаш ти збиља, Петрићу, какав је зулум Симеун починио у Бронзаном Мајдану? — упита ме котлар Мићан и сагну се, да сјарне ватру. —

— Још мало, па ће прокапати! — Зар не знаш збиља?

— Не знам. Какав зулум? Кад?

— Ето га, нек ти приповједи. — Само што није прокапало! — И данас још Мајданци на њег шкрипе зубма.

— Наточи ти мени, Мићане, једну чашу — вели Симеун да ја видим каква је нова ракија,

а за то... Боже, лијепог здравља, наша је ноћ и божја.

Мићан наточи. Симеун узе чашу, мало нагну, отпљуцну, па ће:

— Браћо моја, што која година, све слабије! И берићет и ракија и људи и све, све!... Опогани се свијет, истрова се, па крај! Ни оне старе пјесне, ни оније' људи, ни оног весеља и шенљука, ни оног старинског јунаштва... Све се изродило и некако асли преокренуло.

— Богме је тако, Симеуне! — уздахну неко у мраку — Мићане, Мићане! Дај свијећу — прокапа котô!

Котао прокапа, Симеун отпоче:

— Па баш оћете да вам приповједим? Е, ајде-де, кад сте навалили. Онако од истине, што је за дружине. То вам је било некако прве ли, друге ли — не знам сад право — неђеље... Биће баш прве неђеље иза укопације. Крајишници се враћају.... бјеже од Бање Луке. Јадно, чемерно, убијено, бјежи, не обазире се.... Ја и покојни Партенија — вјечна му памјат — стојимо горе код кошарâ, па гледамо... Врви Крајишник кô да из земље изниче! Стали ми, па бројимо... Људи, не ћете ми вјеровати, а ово је цијела цјелцата истина: седамдесет и три ли, и двије ли — сад ћу вам, бој се, слагати — иљаде све сама Крајишника набројисмо! Та силесија прође испред нас, док би чојек ударио длан о длан. Голо, јадно, чемерно, бјежи, не осврће се... Један, сирома, ижеднио, лијепо му пјена тргла на уста, сврати се оном точку код горњије' млина, да се напије воде, а покојни Партенија — вјечна му памјат — затеже из остратуше, па у пô пôле чела пâс! А ја зграби штуп, па посред сриједе оног мјеста, ће је Партенија згодно! Ено му гроба, нек ми не да лагати — викну одушевљено Симеун и показа руком на гроб покојног Партеније.

— Таки ми се раћали! узвикну весело Мићан и пружи му пуну чашу башице. Сама прва кап! Де-де, даље причај.

— Е, људи моји, нит је такије' нишанџијâ кад било, а какав је земан настô, тешко да и' и буде, — дочека неко из мрака.

— Вели покојни Партенија: „Симеуне, сине мој дуовни — настави Симеун, кад искапи чашу — ти добро, вели, знаш, шта су, каже, Мајданци радили... какав су, вели, зулум и безаконије чинили на нашије' светиња' по нашије' манастарије' и црква'. Видиш: Крајишници су, вели, разбијени, настаје, каже, друга судија. Мутно је, вели, данас вријеме у нашем отечеству, ама ће се, каже, брзо избистрити. Већ мој, вели, дуовни сине, док је вако вријеме, требало би на Мајданце — Наточ'-де ми једну, Мићане! — Требало би, каже, на Мајданце нако јуначки ршум учинити; јер доста су и они нами и овој нашој светој ћаби јада задали. Добро то, вели, знаш, шта би ти, каже, говорио!“ — „Знам, ама како ћемо?“ — „Лијепо“, вели. „Оно неке године, кад сам... Ама, наточи ми, Мићане, једну, пост' јој њезин! — Оно неке године, вели, кад сам ишô у Каурску, донио сам једну швапску шкрљачину и једну овинцирску... гереналску кабаницу. Купио сам то, каже, неђе у Задру од једног Прајза. Опазио сам ја већ одавно, да ће нешто бити, па велим: нек се и ово нађе, злу не требало! Ето ти, вели, те шкрљачине и гереналске кабанице, а ено ти мога ата, што ми га је покојни владика Прокопије, каже, поклонио за стотину жутије' дуката... Наби, вели, ту шкрљачину, обуци кабаницу, припаши сабљетину, узјаши ата, а већ, вели, не гине ти оку двије ракије попити, па...

— Што не наточиш чојеку чашу ракије, Мићане?! — нäбрекну један на котлара. Видиш, стегло се чојеку грло, па не мере да приповиједа.

Симеун искапи на душак.

— Ђе оно стадо' ја?

— Нође: „А већ, вели, не гине ти оку двије ракије попити, па...“ — испорави га котлар.

— Да! „А већ, вели, не гине ти оку двије ракије попити, па онда кô каква швапска гереналина међу Мајданце, те чини, каже, како те памет твоја учи! А само, вели, да ми није браде, ја би' ишô, ама не мерем с брадом. Бојим се, вели, познаће ме, па оде и брада и глава“.

Ја укабули, па што Бог и срећа јуначка дадне... Те цијеле боговетне ноћи нијесам могô ока на око склопити. Мријети, људи, ваља, а душа излази на тијесна врата: мало сам се и бојô. А како се не би' и бојô, кад вамо знам, какви су Мајданци...

Шјутрадан устадо' рано. Истом зора почела бијељети. Помоли' се Богу, па се онда обуко'. Најприје човали чакшире, па чизме прео кољена, онда припаса сабљетину, по земљи се вуче, па натуко' шкрљачину, па онда обуко' кабаницу и сапе' златали пуца. Ни игуман ме не могаде познати, тако сам се био прерушио. Све то би, док би чојек попушио лулу дувана. — Ули-де једну, Мићане! — Још сунце и не мисли огранути... Људи, не ћете ми вјеровати, а ово је цијела цјелцата истина: кад се огледа' на шјену — ни узми, ни подај — права правцата швапска гереналина!

— Е, људи, да и то чујем, док нијесам умро: шјен брез сунца! — чу се неко иза каце.

Симеун погледа попријеко у мрак, изврну чашу башице, па настави:

— Кад сам узјô ата и изишô на Козијерац, било се подобро одјутрило. Кô иза јучерашње кише изведрило, ниђе облачка! Само доље над Козаром наднијели се црни облаци, а горе око Кочића Главице врза се густа маглуштина... Језди ђогин, по-

ладан вјетар пирлија, а срце ми се у прсије' разиграло. Заћо' у Медењак, па загрокти':

Медењаче, висока планино,
не раниш ли у себи јунака,
који би ми на мејдан изишо?

Симеун у одушевљењу одиста и отпјева, а неко дочека из мрака:

— Не чуј, вило, не преузми гласа!

— Е, људи, баш нако по старинску! — чуди се котлар.

— Да шта ти мислиш? — продера се Симеун. Кад сам стиго у Мајдан, мртво све ко гробље. Ниће никог!... Паче није! Нијесам још био стиго... Ама, немој, оца му, пометати, па чојек не зна, како ће... Заборави' се! А давно је, браћо, и била укопација...

— Давно, предавно, мој Симеуне! — уздахну Мићан и сјарну један угарчић. — Људи, бојим се, да не ће загорети? — Де-де, Симеуне; што си стао? Приповиједај, да видимо, шта ће бити — вели Мићан и пружи му опет пуну чашу башице.

— Кад се мало одмори' на 'ној страни под Медењаком и привати' крува — настави Симеун — узја' јопе на дорина ко на горску вилу, па повади' сабљу из корица и подвикну' грлом јуначкијем: „Ан банга баталијун гитара јорда Бања Лука, Кадина Вода, Бронзани Мајдан сема пирден! Баталијун! Баталиј-у-н!" Јече, људи, горе и гудуре — од страоте се божје ћутећи не мере... Крпатим ја грчки, наносим мало на арапски, забркљачим коју каурску, а по нека се и каравлашка омакне!... Ко белћим: ја сам геренал, а за мном иде баталијун.... табор војске. А ударио сам по гори барјаке и оставио разапет чадор, нек виде Мајданци, да баш иде за мном војска, а ја ко гереналина напријед измако. Нека ко мисле: пошо Швабо од Бање Луке, ударио на Кадину Воду, па ће сад преко Бронзаног Мајдана тамо у дубоку

Крајину... Гони Крајишнике! — Нали-де ми једну, Мићане! — Тако сам ја то ижињô и уредио. Али давно су јопе казали: ће је среће, ту је и несреће.

Кад бијадо' испод Маслиштâ, па да ћу вамо кроз Кланац, сретоше ме два Циганина: „Помози Бог, Симеуне! Шӱњ, куда с Богом?“ Познаше ме. Ја протрну' сав, ама се брзо сабра'. Звизну сабља, са Цигана полећеше главе, а ја ободо' ата кроз Кланац. Ево ме у Мајдану! Е, де-де ми сад једну, Мићане, уточи!

— Де-де, Мићане! Нали чојеку чашу ракије.

— Боже мој! — чуди се један. Кô оно вријеме! Онда је могло свашта бити.

Симеун изврну чашу, стресе се, па настави:

— Кад сам дошô у Мајдан, све се дигло! Јаучу жене, дрече дјеца... Људи моји, мене обузе некаква жалост. Али, кад се шјети', њиовије' зулума и безаконија, нестаде жалости, кô да је руком однесе. Освета, освета! Каква милост! Оно, истина, јеванђеље и свето писмо.... ама, чојек је чојек. „Турк пезевенк, бре!“ — закрпати на муктара, кад изађе преда ме. Цепти на њему ћурак, кô да га је грозница уватила. Нареди' му, да сазове све Мајданце, и ја се окрену' према Медењаку, па забрклачи': „Баталијун, гирдена сора!“ Знаш, да се не би побунили... Скупише се сви. Само Шаћир Пулац заграби уз ону страну од џамије, а ја зажего' из штуца прäс! Жива га земља не дочека...

— Буди на ријечи, при којој си, а мен' с' чини, да је Шаћир лањске године на сараорини погинô?

— Није то, чоче, онај Шаћир!

— Ама, јест, чоче! Један је Шаћир Пулац. Нема и' стотина!... Шаћир Пулац, онај зулумћар, што је за турског суда сто пута, макар, за часном трапезом ручô...

— Ма да, чоче, тај! Зулумћар? Зулумћари су сви они били, осим честитије' и паметније' Џинића...

Бога ти, немој ме пометати, јер... Кад се скупише пред џамијом, нареди', да се усијече нарамак, ама подобар нарамак прућа. „Лијежи, Турк пезевенк, бре!“ — загрми' ја с ата. Један по један, док дође ред на муктара. „Аман, господару... царски сине! Аман, не срамоти Турчина!“ — „Лијежи, Турк пезевенк, бре!“ Кад виђе, да ништа не помаже, истрже се кô рис од оне двојице, што су га држали: „Мртва ме, каурине, мореш...“ Не доврши. Звизну сабља! Људи моји, не ћете ми, море бити, вјеровати, а ово је жива живцата истина: Сат ли, подруг ли, стајô је, труп усправ, а глава се откотрља, па говори: „Каурине, вели, приватио си Босну, ама, наш цар има још земаља... Чок јаша падиша!“ Мени би нешто жао.

— Шјетио си се, море бити, оне пјесме: „Јао мени до Бога милога, ђе погуби' од себе бељега?“

— Јесам се, вала, баш те пјесне шјетио! — потврди Симеун. Али се загазило. Мора се гавељати. Нашједе ми крв на очи. „Оџа, на џамију!“ Моле, преклињу. „Вакасуз је, честити господару... царски сине!“ — преклиње оџа. Ја се окрену' према Медењаку, па подвикну': „Баталијун гитара јорда Бронзани Мајдан!“ Препаде се оџа и попе се на мунару. Ја одја' ата и дадо' да га водају, па се онда кô какав кесеџија крену' силовито кроз сокаке и мâле. Све мртво кô гробље. Само сабљетина о калдрму звецка, а оџа на џамији учи. Учи, оџа, и ја сам учио! Наредио сам био, да се и ручак спреми, ама кесеџијски ручак: погача на копрен, печен крмак и десет ока вина. Кад се врати', а оно све стоји готово на 'ној рâвни пред џамијом. Рушим ти ја крметину, пијем вино, а оџа једнако учи. Учи, оџа и ја сам учио! Ту сам нако кесеџијски ручô и покупио нешто намета. (И данас се од тог, међу нами буди речено, по мало бесленишем и дуваним). „Мај-

данци, на скуп!“ Скупише се. Ја узја' ата и завитла' сабљетином: „Симеун Пејић Рудар, јак од манастира Гомјенице!“ — па ободо' јогу низ Котаре равне. Мићане, наточи ми једну, пост јој пезии, да разбијем старе дерте!

— Људи моји, нит је такије' јунака кад било, а какав је вакат насто, тешко да и' и буде! — чуди се и крсти онај за кацом.

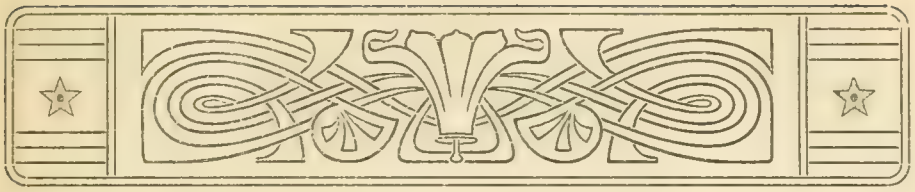

ИСТИНИТИ ЗУЛУМ СИМЕУНА ЂАКА

— Ја млим, људи, требало би претргнути; шта би ви рекли? — упита котлар, па спусти справу у пинту и поче „градијерати“.

— Зар ти то мореш, Мићане, брез свијеће? Не видиш, болан!

— Све једно, брате! Донио ти миљун свијећа, а не донио ни једне — не знам ти ја овије' лумера. Гурнем ово у пинту, па ако стоји, добро и јест; а ако се врти, нек се врти. Шта ћу му ја? Ништа му ја не знам, да простите, ко нека ствар кантару.

— Да нијеси ти, Симеуне, почем вјешт овим швапским лумерами?

— Бјежи, чоче, какве лумере, каква ли... Нали-де, Мићане, једну чашу, па додај вамо. Ја ћу ћу градијерати. Док окусим, знам колико је гради.

Мићан му додаде пуну чашу.

— Знаш, што је, Мићане, ако још само кап... Знаш, што је кап? Кажем ти, ако још само једна кап кане — слободно мореш цијелу пинту пролити: не ваља! Управ ти је сад под мјеру: десет гради.

Симеун се нешто присјети, па нагну још један пут.

— Није! Нијесам добро погодио. Чекај, чекај! — забрза, изврну до дна, па се стресе. Десет и пô! Управ под мјеру. Толико ти је. Ако ми почем не вјерујеш, ено ти Бање Луке и цареске мјере... Свачем ја знам вёрак. Нит ми требају какве справе, ни каурске лумере. Шта ће ми тај гад? И до сад је свијет брез тог био, па је некако живио... Ја ти кажем, Мићане, ено ти царске мјере, па вали ли, штоно кажу, један драм од десет и по гради, горио ти ја кô ова, што ће сад планути! — вели Симеун, па сасу двије три заостале капљице на ватру, а плавичаст пламен лизну уз један угарак.

— Е, кад је тако, Симеуне, онда Боже помози. — Осмјехну се Мићан, засука рукаве, па измакну пинту испод цијеви. Помоз'те људи!

За часак накладоше нов котао и подјарише ватру.

— Симеуне, зове те отац Сопронија — долетје ђаче. Теби је, Мићане, рекô да му у 'вај ардовић улијеш ракије, ама добре... Игуман ти је прикричио, да добро припазиш, јер би, вели, могла оклен виланција трнапити... Ајдемо, Симеуне!

Одоше и однијеше пун ардовић башице. Симеун посрће и крупно уздише:

— О, мајко моја! О, свети мој оче, не мереш да спаваш. Разбио ти се сан. Ето теби твог Симендаша.

— Симендашу! Пострагијо стара! — чу се громовита гласина оца Сопроније.

— О, мајко моја! О, свети мој оче! — јаукну од радости Симеун, удари главом о олтар, паде, и једва се диже, па се изгуби у мраку.

*

Мићан прегледа још један пут котао. Кад нађе, да је све у реду, огрну хаљину, сједе пред ватру, извади лулу, па напуни. — Оно нам је — вели

Мићан, па се сагну да метне угљен на лулу. Оно нам је мало прије причô Симеун, какав је зулум починио у Мајдану. Млого је, Бог и душа, ударô у страну, ама није му замјерити: остарио је. Ја ћу вам сад један зулум његов приповједити — али прави, истинити зулум. Ја млим, да нијесте задријемали? Слушаћете? Е, онда добро; чујте:

Било је то на двије године пред ову пошљедњу буну, да Бог да не била пошљедња! Баш те је године, ако почем пантите, пао Ђурђевдан у Велики Петак. Добро то тубим, кô да је јуче било.

Био сам уз покојног Партенију момак. Тог цијелог прољећа препили су Партенија и Симеун и учили некакве депешине... лепешине, како ли се каже. Те су им лепешине долазиле из Црне Горе и од српског књаза из Биограда. Увијек су им стизале око поноћи у глуво доба. Тако су барем они говорили и народу казивали. Ко им је то доносио, ја вам ни данас не знам казати. На моју душу, не знам, браћо! Лепешине су стизале, они су учили, а ја сам износио из подрума ардовић по ардовић.

Једног дана пребаци Симеун штуц прео рамена, па ће покојном Партенији:

— Свети мој оче, ти чувај ову нашу свету ћабу, а ја одо' у ешкију. Више се, вели, овај зулум не мере трпљети.

Проода се горе до млинâ, па се пред мрак врати:

— Још, вели, није дошô земан за крст часни крвцу проливати, за Ристову вјеру умријети. Донес'де, Мићане, још један ардовић!

Другог дана јопе штуц на раме. Испратисмо га ја и Партенија недомак оног моста на Гомјеници. Туј још попише по неколико полића, ижљубише се и алалише. Ми се вратисмо, а Симеун некако жалостивно отпјева уз Куреповац тамо према Грмечу:

Већ је крвца из земље проврела,
Земан дошо, ваља војевати.

Партенији се нешто ражали. Иде, а сузе му врцају, крупне кô љешници:

— Е, мој Симеуне, моја грдна рано! Проклете те твоје ћуди!

Не прођоше ни двије нећеље, ето ти Симеуна ђе иде:

— Нема, вели, сложна и једина друштва. С овим се народом не мере ништа почети. Понеси, Мићане, по Богу брате, ако иђе кап имаш!

Наставише јопе пити. Ардовић по ардовић — љето дође; ардовић по ардовић — љето прође, јесен дође. Ниђе капи ракије!

Шједе они мамурни. Шљива премакла, па се забринули. Кажем вам, ниђе капи ракије!

У цијелој намастирској нурији само је те јесени у Гавре Брадаре пекô котô. Три пута ме је слао Партенија Брадари по ракију. Не да се Брадара ни доћи. Вели:

— Да те послô мутесарип бањалучки, не дам! Не дам, брате, ни за паре, ни за љубав, не дам никако!

Мисли омсица: Шљива је премакла, сад ћу шићарити. Сад ил' никад! А ви знате, кад Влâ, штоно веле Турци, увати вурсат — мјере му нема!

Кад се ја трећи пут врати' од Брадаре, затеко и' у Партениној соби. Вргли руке, прошћете, остраг, па одају гор и доље по одаји. Намргођени, љути, кô гладни курјаци; шуте.

— Зар не да? — викну Симеун, кад ме угледа празни' шака.

— Не да. Каже: „Да те послô мутесарип бањалучки, не дам!“

— Даће! — загрми Партенија. А тебе није послô мутесарип бањалучки, већ главом Партенија Давидовић Делић, игуман од намастира Гомјенице.

— И Симеун Пејић Рудар, ђак од намастира Гомјенице! — додаде Симеун, а очи му сијевнуше кô у катила.

Задркта' ја од главе до пете. Кажем вам, браћо, ко калуђера није служио — тај се не зна Богу молити!

— Мићане, ајд опремај коње. Ићи ћемо тамо у Мелину чатати некаквој бабетини стрáшну молитву... Симеуну опреми мог ата, мени зекана, а ти себи осамари ону ћораву кобилетину. Ајд сад!

Ја изађо' пред собу и стадо'. Од калуђерâ сам се научио прислушкивати. Врата су отшкринута, па се види. Партенија отвори своју собицу за оставу, па поче избацивати оћећу:

— Ето ти, вели, Симеуне, те моје ћурчине, што ми је покојни владика Антим — алал му курдељ! — поклонио за педесет бијели' меџедија. Ето ти и те шубаретине, а ево ти оружља, па се наоружај, штоно има ријеч, до зубâ. Чуј сад, што сам ја ижињô. По Крајини се прочуло, да ћеш се ти одметнути у ешкију. Је ли? Јест... Е, добро. Кад сад пођемо од намастира, ти ме пођерај на ату, па кад будемо поред Брадарине куће, ја ћу котлу, а ти за мном. Казаћу им, да си се одметнô, поробио и намастир и мене, па оћеш и главу да ми узмеш... Ја не знам, како би друкчије разбили овај несретни мамурлук?

— О, свети мој оче, твоје памети, твоје науке од истока до запада нема! — викну Симеун и пољуби Партенију у браду.

— Ту ћурчину, вели Партенија, мореш и наизврат обући. Наоблачило се, па се бојим, биће кише... Мићане, поведи коње!

Ја стрка' низ басамаке и брже боље оседла' и опреми' коње.

Кад доведо' коње, а они већ изашли пред авлију, па одају и једнако се нешто договарају. Ја

да вам је било видити Симеуна, по Богу браћо! Обукô ћурчину наизврат, па је сапô под грлом пуцетом колик највећом крушком миољачом. На глави му шубаретина, има у њој у дуљину, Боже ме не покарај, пô аршина. На десно раме метнô свој штуц, а на лијево Партенину остругушу, па пребацио прео себе вишеклију. За припошајом се испријечиле двије зêке и анџар, има у њему аршин. Кад се окрене; шкрипне оружје, а ћурчина се око њег засалампија. Уватио га некакав мерак, па ода и сијева очима.

Партенија нешто облијеће око њег, а он га мрко поглéда и вели: „Знам! Доста! Буди мене миран!“

Објеси' ја још на ата кубурлуке са двије грâше и кожне бисаге.

Ја и Партенија узјасмо и пођосмо.

– Ти, Симеуне, вели Партенија с коња, мореш одма двије три пушке испалити, а послије... Знаш већ!

— Знам! Доста! Буди мене миран!

Кад бисмо на 'ној окуци у гају, јекну штуц кô небески гром; за штуцом цикнуше двије мâле, па се раздера остругуша кô свети Илија. Зуји куршум око ушију. Препаде се покојни Партенија, па се обазрије и викну:

— Устави, Симеуне! Устави, болан; доста је!

Симеун и не аје, већ једнако пуни и подвриskује:

— Стан', курвићу, црни калуђере, данас мени измакнути нећеш!

— Устави, Симеуне! Устави, болан! — стадосмо и ја и Партенија викати.

Не помаже. Пушка једнако пратти, не престаје. Партенији паде с главе камиланка и одваља се у поток, а једно му зрно проби џубе на два мјеста.

— Гони, Мићане, поплаћасмо главама на правди Бога! — јаукну Партенија. Ја мислио нако мало... а он сад почô озбиља. Да будале, Боже мој!... Гони, Мићане!

Пођерасмо, колико игда могосмо. Ми на вр' гаја, а он на окуку; он на вр' гаја, а ми у луке; он у луке а ми под Брадарину кућу.

— Ето калуђера! Сакри, дијете, ту ракију! — чу се неко код котла.

Дођерасмо коње управ пред котô.

— По Богу отац, какво је то тако пушкарање отуд? Да нијесу Мајданци? — пита Брадара.

— Не питај, већ спасавај! — укну Партенија и једва сјâ с коња. Одметнô се Симеун у ешкију, поробио и намастир и мене, па оће и главу да ми узме...

— Стој, калуђере, губу ти твоју! — подврискује Симеун и једнако пуца уз луке.

— Ето га, Гавро! Спасавај!

— Бјежи, оче, у кошару... у сијено!

Ми се завукосмо у сијено. Партенија се завлачи, нако гологлав, и уздише: Ej, блентави Партенија, шта учини сâм од себе!"

Извуко' се ја из сијена и примако' се брвнима.

— Шути Мићане! — виче Партенија. Шути, не диши! Ето га!

— Брадара, с калуђером на сриједу! — викну Симеун и сјâ с ата.

— Није, Симеуне, воће калуђер. Мало прије протрка тамо у село — одговара Брадара и дркће.

— Мени је све једно. И ти си брадат — рече Симеун, па га увати за браду и стаде водати око котла.

Вода га и чата баш кô на вјенчању: „И Брадара роди сина Мануила..."

— Да теби, Гавро, није почем тешко? — пита га Симеун, па на сваком ћошку застану. Брадара

се кукавни поклони, а он га дрмне штуцом међу плећи. — Е, не мреш, брате, друкчије. Ово је јерусалимско вјенчавање. Девет пута ваља обићи око котла. Тако је то на нашој светој ћаби.

Обиђоше девет пута.

— Е, сад си вјенчан; ама нако јерусалимски вјенчан! Сад понеси ракију!

Јадни Брадара нали плоску и стаде више котла. Почеше пити.

— Гавро, брате! — вели Симеун, пошто попи неколико полића. Гавро, брате, ја се огријеши' о те! Опрости, брате! О, проклете моје ћуди!

— Вала, Симеуне не ваља ти посо.

— Опрости, брате, опрости! — викну Симеун и скочи, те се пољубише. Збиља, Гавро, је л' воће отац Партенија? О, проклете моје ћуди!... Мало не уби' калуђера... Да сам га, којом несрећом, убио, куд би ми онда душа! Зови га, Гавро! О, оче мој свети!...

Једва Партенија изађе из кошаре. Кад се угледаше, обојица заплакаше, загрлише се и пољубише, па онда отреше сузе и шједоше пити.

МРГУДА

Мргуда упрти рубине и пође на перило. Нешто јој се стеже око срца, кад изађе с бременом из зграде.

Има већ неколико недјеља, како се у селу само о њезиној матери, а још више о њој, говори.

Кад мину поред Бореновића кућâ, лијепо осјети, како је румên обли и ухвати дрхтавица. Боји се, видеће је ко, па ће што рђаво за њом рећи. Она је љута; вратиће му, па опет тешко њој.

Мати јој је немирна. Једнако трчкара од куће до куће. Некад и омркне у селу, а свијет као свијет: свашта испреда. Човјек јој се жалио и попу:

— Оче, молимо те кô старијег, прошћеш, она моја бијежа од мене.... Буде два три дана код куће, онда се нешто пришјети, намаже косу, очешља се и обуче кô да ће на збор, па ето ти је у свијет. Нема је за неколико, па се јопе врати. Примим је. Кô велим: моја је, Бог је не убио! Буде мало, јопе реп на раме, па у мрак.... Ја је солим, одијевам, обувам и вамо чиним јој, штоно веле, идару, а, прошћеш... Е, па, оче и брате мој, знаш како је:

не мере исан! Оно, има се и проодати, ама с образом и поштењом.

— Не кријем, не шијем, већ ево ти отворено пред овом свијетлом брадом кажем: Не ћу те! Шта ће ми стара, саката, сипљива и чакараста кљусина?!

— Шути, роспијо једна роспијска! Осман је паша један по један био, па је и он на Плевни изнемого. Ама, зар није тако, оче Ђурђу, молимо те?

Така је Мргудина мати.

Посрћући с разора на разор, Мргуда застаде више Влајића тора. Чу разговор.

— Увано о мени говоре — помисли у себи и зађе за један лиснат грм.

— Јест, друго моја, крв! Жестока крв је томе крива.

Мргуда познаде грло и задрхта.

— И ја би' то рекла — чу се други, мало облији женски глас. Ама, јеси ли је вид'ла, сестримим те: нема јој ни седамнест година, а сисе јој набризгале, па тврде ко камен! Кад је погледам, лијепо ми дође криво, што сам женско; јест, очију ми!

— Испале ти, да Бог да! — прошапта заједљиво Мргуда.

— Ама, не треба ти ништа друго: погледај материнину само! Старија је од мене макар десет година. Ја, јучерашње вузле: крезуба бабетина, а она и сад ко каква млада.

— Нека си ти крезуба бабетина, ама си и поштена жена, а она је од копилеског соја. У њезином се племену и копилад рађају. Ја би' се својом дјецом, друго, заклела, да је и Мргуда копиле.

— И јесам копиле! — шкрипну Мргуда зубма и клисну поред тора на перило.

Спрти рубине, сједе и поче се изувати.

Кад се изу, збаци са себе зубуи, забаци остраг прегачу, узгрну кошуљу до изнад кољена, па зађе

у воду и стаде усправ. Погледајте је, како је кршна и наочита!

Лице смеђе, окошто, а остала снага саливена, једра, пуна као у надојена јањета. Крупне, дубоке, црне очи увијек су јој нешто влажне; а нос прав, месnат, с округлим ноздрвама, мало на више завинут. Усне набубриле и увијек црвене. Само, кад се ражљути, задрхћу и поблиједе.

Осим свега тог Мргуда је, што се у народу каже, слатке крви — слатке, прелатке! А кад запјева: „Мој се драги на војску опрема“ — готово свака жена, која има сина на солдачију, стане плакати. Тако је копиле знало ту пјесму жалобитно запјевати.

— Само нек сам ја Мїшки драга, па нек свијет говори, што гођ оће, — прошапта она, сагну се, узе пратљачу с обале и стаде испирати рубине.

Око ње свукуд вода, свјетлост и непрегледно, миришљаво пролетно зеленило. Ваздух се очистио иза кише, па трепери и свијетли се као стакло. Око бијелих, облих ногу жубори вода и лагано протиче а треперава се свјетлост одбија од воде и игра јој се по влажним образима и дугом, сјајном гердану.

Диже главу, баци пратљачу на обалу, протегну се, а пјесма јој се сама из грла оте:

Мој се драги на војску опрема.

Очи јој засузише, а снага тихано задрхта. Глас се снажно, умиљато разлијегао; прелијевао се грчином, пркосом, разбукталим жаром.

Иза ње буђну камен у воду и попрска је по бијелим бедрама. Она се трже, поблиједи и задрхта као срна, а пјесма јој се следи на блиједим, уздрхталим уснама. Окрену се, а оно Мїшкина глава вири кроз упрскано и овлажено шибље.

— Мїшка, брате мој, бјежи отален; видиће те свијет, па што ћу онда од срамоте, јадна ти сам! —

прекиње га Мргуда и неспретно, збуњено спушта кошуљу низ голе, пуне бедре.

— А кад те Луjо Крстанов пресреће у јелику, ти шутиш... Не велиш: видиће свијет.

— Мореш, Мйка, говорити, што гођ оћеш! — уздахну она и изађе на обалу. Шта ће ми Луjо? Онај шврћо? Од рђе се не мере крува најести, а кад иде, клима кô какав старац. Да је барем таки герз кô ти, тако снажан, плећат, висок, могô би чојек нешто и помислити, а нако... Мйка, брате мој, ти се грijешиш ода ме.

Он се затрка, прескочи преко воде и приђе јој.

— Сав свијет скочио на ме, па и ти. Зар ти ниje, болан, жао?... Мйка, Мйка, огрijешићеш душу!

— Знам ја твоје извијање, Мргуда, знам!

— Шта ти оћеш од мене, Мйка?! Крви би ти своје уточила. Ја те волим, умирем за тобом, а ти... Душе би ти дала. Оћеш душе?! А у чему је душа? Је л' у крви? — пита Мргуда, а сва се зажарила у образу.

— Веле, да је — одговори хладно, преко срца, Мйка.

Она у трenутку истрже Мйкин нож иза прнпашаја и махну по голој мишици. Крв шикну, а рана се развратн. Дрхћући, трже рупчић испод накићене тканице, натопи га врелом крвљу и баци пред Мйку.

— Ето ти душе! Мйка, вјерујеш ли ми сад?! јекну боно, а сузе је облише.

Мйка се окаменио, поблиједио, па шути. Једва се освијести и приђе, те јој зави рану, па је стаде снажно око струка стезати, грнсти, грлити и љубити.

— Немој, брате мој, не ваља се то прије вјенчања — отима се она малаксало, отирући руком оно мјесто, на ком је осјећала Мйкине уздрхтале усне. Боји се, јадница, познаће свијет.

Он јој несвјесно, нехотично завуче руку у набрекла њедра, која су у ватри горјела као оно модро, распаљено, планинско небо изнад њих. Мргуда се трже, врисну, а гердан јој звекну на једрим прсима:

— Јȏj, јȏj! Немој, очи моје, ја сам шкакљива.

Његова рука ухвати за нешто влажно, обло, тврдо као камен, а вруће као жива жеравица.

— Немој, зеницо моја! — прошапта она њежно, с дубоким уздахом, занесе се и, изнемогла из силног узбуђења, немоћно спусти главу на његово раме. Са Мргудиних зажарених образа нестаде узаврелe румени. У часку се прели у мртво, ледено бљедило.

Од тог дана није се више на сȃмо састајала с Мйком. Бјежала је од њег, јер се бојала свијета; бјежала је од њег, а умирала је за њим. И јесен дође. Мйку примише у војску. Мој се драги на војску опрема!

Била је пошљедња ноћ пред полазак Мйкин, бурна, вјетровита, јесенска ноћ.

Мргуда запрета у кући ватру, уђе у зграду, свуче се и леже у мјесто.[1]

Испод тврдог, сламног поглавача мириши суво босиље, девесмиље и црвени, увели ђулићи, а под њом се шири мирис загријаног, планинског сијена.

Помисли на Мйку. У глави осјети ватру, а уз образе јој удари врео пламен. Обли је врућ, прevрућ зној и цијела јој снага задрхта, па набрекну. Дрхће и намиче на се власнату, меку пољавицу. Гори, све гори, као да је у ватри.

Збаци пољавицу с облог, загријаног, уздрхталог тијела, завуче руку под миришљави простирач, извади сламку, па је стаде грискати, немирно се протежући. Она гриска, а испод поглавача мириши босиље, девесмиље и црвени, увели ђулићи:

[1] Кревет.

— Боже мој, оће ли доћи?

Изађе јој пред очи снажан, ведар, насмијан. Она нешто грјешно помисли и од те се помисли стресе.

— Не ваља, што сам помислила! То је грјешно и Богу драгом мрско. Боже, што си ме ваку створио? Што ће ми ова снага и ватра? Проклета крви, што ме тако мучиш?!

Обрну се на другу страну. Кроз размакнута јелова брвна, која су ударала на смолу, видјела се мјесечина, како се расплинула по жутом, скореном блату око стаја. Она гледа и дрхће, а срце стрепи у силној, насртљивој, неодољивој чежњи:

— Боже мој, оће ли доћи?

Вјетар ломи и крши гране с ретка трешања више зграде, силно зајауче, па ситно, оштро зацвили и затресе зградом. Вјетар трга и просипље суво, свенуло лишће, а она пламти, гледа и шапће:

— Нако ће се и моја младост осушити, увенути, чекајући га, док се врати с војске. Али чекаћу га. Да ме цар проси за свог сина — не ћу!

Горјела је, дрхтала је, па је онда тихо у сузама као мало сисанче заспала...

На згради шкринуше врата, за планине заће мјесец, вјетар утоли и све се утиша.

Из даљине хује ријека. На млинским лакомицама шуми вода и пада у бадањ. Кроз примамљиво шумење и слијевање воде чујеш, као да неко шапће. Окренеш се — не видиш ништа. Само чујеш, како ријека уједначено хује и осјећаш, како тешко дише ледена, јесенска ноћ.

*

Лани нас уби кља, ове године оби град, а до године нек нам царевина пошље добра десетара — па никад боље среће!

— Људи моји, ја млим, да нас ово трећи пут бије вријеме од ове проклете укопације?

— Како нас неће вријеме бити, кад се копилад рађају, а свијет се брез божје воље вјеша!

— Ко се објесио?

— Па објесила се Мргуда Малетина, да Бог да јој земља кости изметала! Ш ње је овај град пао...

— Не куни, дијете! — викну стари Чочорика. Град је божја воља. Мргуда је погријешила, крв је занијела, ама и гријех свој окајала. Дјецо, не кун'те је, већ реците: Бог да јој душу прости!

КРОЗ СВЈЕТЛОСТ

Кад се све зазелени, и кад оштра, врела свјетлост облије земљу, па земља замирише оним освјежавним, пријесним мирисом на зелено, њега обузме топло, нијемо дрхтање. Пробуде се успомене и мила сјећања на минуле дане. Како је све то преливено нечим тајанственим! Како то све боно дира и прија уздрхталој, раздраганој души као мека, мјесечева свјетлост кад се у мириљавој, љетној ноћи разлије по обамрлим брдима и hутљивим долинама, кроз које једнолико шушти вода, а отуд из мрке јелове шуме допире потмуло шапорење и некакви неразговијетни, дубоки уздаси! Сва су се сјећања стишала на дну душе, па одатле, у топле ведре ноћи, снажно замиришу као увела кита милодува, предишући слатком тугом за бурно прохујалим добом дјелијања и ашиковања.

Све прође и мину. Само га још запахњује мирисни, слатки дах сјећања и успомена на прошле ноћи. И кад сунце залази, и кад се изиад модрих, планинских овршака полагано уздижући, раја, увијек та то на нешто подсјети, и њега облада туга и

пасртљива, пламена чежња за нечим нејасним и растегљивим као дах. И душа се скупи, да потајно, нечујно загрца и пропишти за данима пуним свјетлости, мириса и зеленила, за данима који се не ће никада, никада вратити.

Сваког — сваког прољећа, кад се пуна, једра свјетлост разлије по миришљавом, планинском зеленилу, њега обузме врело, грчевито дрхтање, узнемиреном душом му заструји преголема туга, и он се сјети оног првог дана.

Јахао је. Поносито се усправио у седлу, затегао узду, па језди као какав делија преко планинске долине. Ражљућен коњ гризе помамно ђем, фркће и баца млаку, густу пјену, мека се земља угиба под копитама, а око њега струји свијетли, врели, прољетни дан. Поврх њега, у топлом треперавом ваздуху, нешто ври, дрхће и као да лагано шуми: прољеће, прољеће!

По округлој долини расуле се овце с јањцима, а бјеличаста, узаврела свјетлост расплинула се по мекој, свиластој вуни, па се овце и јањци бљеште и прелијевају као овеће груде блиставог, препаданог, планинског снијега.

Околна брда, као мало намргођена, утонула у густу, устрепталу тиморину, па као да нешто крупно, радосно шапћу. Кроз тимораст плаветнило још се бјеласају, на једном врхунцу наврх Мањаче испод суморних јела, разбацани нестопљени, снијежни сметови, као овце кад полегну на пландишту. Далеко још тамо бљешти се у сунцу хан, осамљен на друму, а иза хана, на стрмој, врлетној страни, стрше оштро кроз пуну, дрхтаву свијетлост јеле и оморике с оним чудноватим премлазом дубоке туге и неизмјерне, вјечите чежње.

„Хану, хану!“ ври у њему силна, распламћела жеља, па све јаче, оштрије боде коња мамузама и,

весео, раздраган, отвара пожудно уста, да се надише освјежавше сласти која се око њег разлијева.

Од кад је дошао кући, све га нешто вуче тамо на друм. Воли он друм, воли хан, воли ону чудновату, вечерњу, друмску тишину, кад само сломљени и прашинасти пијесак на друму под ногама шкрипи и тупо одјекује, а изнад хана уједначено шуморе мрке јеле и оморике кроз прозрачни, вечерњи сутон. Слатко му је, преслатко Видино враголасто, меко шапутање. Заноси га њезин гипки поносити ход, пуна заобљена њедра, озбиљно напрегнуто лице, и онај дубоки, топли сјај што јој се свијетли у крупним и као угљен црним очима. И увијек, кад на њу помисли, раздраганом душом му затрепери њежна сјета, и он пане у меке, сладосне сањарије.

Синоћ је до великих вечерница сједио с њом на диванани пред ханом. Свијет је пролазио друмом. Изломљено камење пиштало је и одјекивало под колима и под тешким, снажним корацима, а оздо, од Кадине Воде, уз друм разлијегала се она позната, кочијашка пјесма:

Дојке расту, јелеци пуцају,
Срце иште, удати се хоће.

Вида је сва задрхтала. Топла, влажна румен облила јој је образе, и она је стидљиво оборила главу. Он јој је нешто неспретно, збуњено рекао и изгубио се, сав дрхћући у врелој раздрагапости, у млаком вечерњем сумраку.

Данас је, на овом ведром свијетлом дану, још више раздраган. У грудима му се буди и диже живо, дрхтаво, топло врење. Навиру нејасни, снажни, до сад непознати осјећаји. Кроз душу му струји слатка, неодољива чежња. За чим — ни сам не зна. Нешто у њему ври, некаква неизмјерна сласт испуњава му разњежене, уздрхтале груди. Сад би га обузела притајена, њежна сјета, сад би опет,

весео, раздраган, некуд далеко, далеко полетјео. Куда, коме — ни сам не зна. Али силно осјећа да се нешто топло у њему диже, да му се нешто слатко и врело прелијева у души.

Трза узду и несвјесно, помамно боде коња. Из загријане земље диже се и шири млака, миришљава сјежина, а око њег се титра и као пјенуши пуна, једра свјетлост. Са свију га страна запљускује и обузима нешто пријатно, голицаво, језиво. Дрхће, заноси се, и чини му се да не јаше на коњу, већ да га носе некаква мека, снажна крила кроз ову милу планинску долину, пуну свјетлости, мириса и зеленила. Очи му се засјенише. Само назире непрегледно зеленило, обливено у свјетлости, како се пред њим шири и подрхтава, а осјећа како све око њег примамљиво шуми, дршће, стрепи. Угиба се, увија се, ломи се и крши, а кроз сву снагу, кроз све живце струји нешто врело и неизмјерно слатко!

Све помамније, грчевитије боде коња.

Пред њим се разлио Понор, па се кроз свјежу, живо зелену бујад вијуга и прелијева под сунцем као растопљено сребро. Са пландишта ричу и бучу бакови, долигају говедари; са перила одјекују ударци пратљача, бијели се на обали прострто, убијељено платно и женске бошче, а на облим, дјевојачким њедрима пресјајивају се дуги, блистави гердани. Двије се дјевојке загрлиле на перилу, па се, уз раздраган, необуздан кикот, натпјевају:

Љуби, драги, колико ти драго;
Само немој изгристи по лишцу,
Да ми мајка не позна по лишцу!

Умиљати, једри гласови, пуни уздрхтале радости, пуни пробуђене животне снаге и свјежине, весело дршћу и трепере испод ведрог, распламћелог неба, а тамо далеко, у модрим планинским вр-

хуцима, као да се разлијежу дрхтави, заносни одјеци: прољеће, прољеће!

Ти га снажни, врели гласови још више раздрагаше, занијеше, опише. Помамно, бијесно ободе коња, у трку прелетје преко Понора, и у тренутку се створи пред ханом.

Врата на дућану затворена. Нити се ко види ни чује, као да је хан опустио. Он узлети уз басамаке и отшкрину врата на малој собици. Вида је спавала на бијелом као снијег кревету, обучена, замршене косе. Јастук јој се исплазао испод главе, те јој се глава пресамитила преко њега. Кошуља јој се размакла на заобљеним прсима, а врело, животворно сунце пробило кроз прозор, па се распрштило по глаткој, влажној, бјеличасто мраморастој удољици између оне двије округласте, месасте јабуке. Жеже и пали узаврела врућина, али она, сирота, не осјећа, већ слатко, заносно, убрзано дише. Обла се, пуна њедра дижу и спуштају, те се и бијела, танка, мало овлажена кошуља на грудима сад снажно затегне, сад опет шумно попусти и улекне. За свијетлом, накићеном тканицом виде се кључеви од дућана и два три стручка увела милодува.

У чистој, миришљавој собици дубока тишина. Само је тихано претрзава Видино бурно, убрзано дисање. Он је гледа и као да јој топло, мирисно дисање прождире, а нека снажна милина разлијева му се по грудима, и он дрхће и стрепи.

Поче у сну бунцати. Око усана јој затрепери растегнут, задовољан, стидљив осмјејак. Види се да Вида нешто слатко сања.

Најједном диже главу у вис као змија, склопи чврсто мало отворене очи, раскрили руке, па као да нешто тражи да грли и љуби. Под грлом јој пуче пупе, и обле се, бијеле груди указаше. Држи раширене руке, дрхће и отегнуто, испрекидано,

страсно мрмља: „А-а-а!“ У том буновном, несвјесном мрмљању цело јој се лице оштро затегну и као да се претвори у саму, необуздану, пламену страст. Њега обузе силна жалост, што се она тако пати, нешто га снажно привуче њој, и вреле, пожудне усне грчевито се спојише!... Дуго га је, дуго, у заносном бунилу љубила, грлила, гризла, док се онесвијешћена, изнемогла, блиједа, не завали на кревет, па заплака.

Он сав задрхта, занесе се у некакву чудновату земљу, пуну свјетлости, мириса и зеленила, у земљу гдје све примамљиво шуми, дрхће, стрепи. У том заносу завуче јој главу у врела, миришљава њедра, загризе снажно зубма, као бијесно пашче, у обло тијело, па од силне, опојне раздрагапости зајеца. Он љуби и грчевито јеца, топле се сузе сливају на мило, онесвијешћено тијело, а напољу, кроз дрхтаву, бјеличасту свјетлост и густу тиморину, као да заједно са њим јецају пуни, снажни, тајанствени звуци: прољеће, прољеће!

КРОЗ МАГЛУ

Изјахао сам на врх Кланца.

Иза мене се, под ближедом, мутном свјетлошћу, шири Радмањско Поље, и сви брежуљци, и равнице доље до Козаре над којом се, као и обично у јесен, бијаху надниједели мрачни, згуснути, при дну загасито плавичасти облаци.

Преда мном се, опет, планинском долином, окруженом са свију страна брдима, расула сјеркаста, влажна магла, па се, с ове стране до мене, бјеласа и каткад на површини лагано залелује. То је она тешка, јесенска магла која једног јутра непадно осване, и коју, истом кад подобро застуди, љути, зимски вјетрови у страшном урлику распрште и некуд далеко, далеко пред собом отјерају.

Планински врхунци натмурено вире из магле као снажни, намргођени дивови, покиснули и ражљућени на ледену студен позне јесени. Узвишени, осамљени, ближи облачном небу, него они ситни брешчићи што се као из петних жила упињу да их достигну, хладни, тихи и суморни, као да презриво шапћу: „И ако се густи и тешки облаци црне не-

воље на нама вјечито одмарају, опет смо снажни: наша снажна плећа подносе све. Ми смо моћни, ми смо силни!“ — као да крупно одахну, одбијајући немилостиво од себе залутало, растргано, маглено прамење.

Испод магле чује се звекет гердана, крупна, јасна звона на овновима и воловима, жалобитни звуци чобанских свирала, и сјетне дјевојачке пјесме, пуне слатког страховања, пуне тихе, притајене чежње. Кобна је јесен на прагу, а зима се ледена примиче, па је тешко самотном чељадету зиму презимити, дугу, планинску зиму, кад оштра мећава бијесно звижди око смрзнутих, јелових брвана малене зградице из које се шири јак мирис сува цвијећа и увелих, миришљавих јабука и крушака; кад чврсте младе смрчике, засуте бијелим, дебелим њеом, од љуте студени пуцају; кад испод планине гладни и бијесни вуци урличу, па кад се човјеку, од страха и студени, у жилама крв леди, а у костима срж смрзава. Тешко је самовати планинском чељадету, тешко, претешко!

Коњ уједначио, па поносито, гипко језди у лаганом раванлуку, док неоклен из магле, као изненада, јекну пјесма:

Јесен дође, а мој драги оде;
Ће ли ћу ти презимити зиму!

Умиљато, обло, једро грло пригушено, забринуто јеца и дрхти кроз маглу, приближујући се према мени. Свијетли, гвоздени ланац, испод врата на коњу, уједначено звецка, и ми се полагано спуштамо у мрачну, планинску долину. Са свију нас страна обасипа магла, једва чујно струјећи покрај ушију. Заћосмо у маглу. Само се још, подалеко иза нас, види влажан, бљедуњав траг од мутне свјетлости по жутом, утабаном путу.

Дува студен вјетар, оштра, ледена измаглица бије и гризе по образима, око бркова и косе хвата

се мекано, бјеличасто ниже, а пјесма се све више и више приближује, боно, сјетно јецајући:

Јесен дође, а мој драги оде:
Ће ли ћу ти презимити зиму?

Коњ језди и стриже кроз маглу. С обе стране пута, са живе ограде, црвене се дугуљасте бобице бијелога трна, и модре се округле, набубриле трњине кроз танки, сивкасти прах. Позно, планинско воће!

Истом се у близини покаже марвинче, или се изнад мене залепрша птица, па опет нијемо, нечујно утоне у густу, збијену маглу као у сиње, непокретно, дубоко море. Негдје звекну гердан, чу се дјевојачки врисак, онда лизну кроз маглу блиједо црвенкаст пламен и прсну варница, па се опет све умири. Само пјесма и даље јеца, цвили, и у слаткој чежњи и тузи умире, а жалобитни се припјев све тужније, силније, заносније понавља:

Јесен дође, а мој драги оде;
Ће ли ћу ти презимити зиму?

На један пут снажно духну вјетар, разби маглу на све стране, и преда мном се, у мутној, дрхтавој свјетлости, указаше крда оваца, говеда, и гомилице чобана с накукуљеним, црним хаљинама. Сједили су око ватара, поврх којих се млитаво, изнемогло повијаше црно прамење растрганог дима.

Низ једну окомиту низбрдицу, између неколико осамљених јела и оморика, на пушкомет према мени, силазило је женско чељаде што онако заносно и жалостивно мало прије пјеваше кроз маглу. Чим је вјетар изнад ње распрштио и разнио маглу, престала је пјевати. Пјесма јој се скаменила на уснама. Било ју је стид, ваљада, од свијета. На њој се, кроз замагљену свјетлост, прелијевао блиједо сребрнкаст гердан, а дугом, свијетло плавом распле-

теном косом тресао је и повијао ледени, узнемирени вјетар. Јадно чељаде! Можда је полудило?

Од једне чудне и загонетне болести, која се ненадно појави, страдају планинска, женска чељад. Кад се чељаде развије и од силне једрине забрекне, да кошуља на њедрима попуцкује; кад се набубрене усне зарумене; кад врела и успламћела крв снажније заструји кроз набрекле жиле: у напону снаге, младости и здравља, јави се та немилостива болька и чељаде *йровиче*, што народ каже. Кобна је то тајна. Од чег долази, не зна нико. Планинска су срца тврда. Боле своје, јаде своје, жеље своје не казују ником, већ их носе у гроб собом. Јадно чељаде, да ли је и тебе снашла та невидовна биједа?

У тренутку звизну ражљућени вихор с друге стране, истјера маглу из планинских гудура и увала, па је опет расу по згаженим стрњиштима, спрженим, сувим сјенокосима и по жутој, жилавој бујади која нијемо и укочено дријемаше под студеним, јесенским дахом.

Коњ језди, ланац испод врата тупо и једнолико одјекује, узбуђена магла снажније струји крај ушију, а ледено, свијетло иње све се више и више хвата по окрајцима замршене гриве, блиједо трепереħи кроз замућени, магловити ваздух.

Коњ зазрије у нешто и удари плаховито, заносећи се, у страну. Задртах, напрегох очи и спазих како се женско чељаде, уз мекан звекет, пробија кроз маглу према мени. Сретосмо се. Марушка, модроока Марушка.

— Марушка, по Богу сестро, шта је теби!? Што си као луда расплела косе?

Она не одговори ништа, већ једва чујно, погнуте главе, назва Бога, па се одмаче мало у страну и стаде крај једног крошњастог, огољелог трна, чије су шиљасте, влажне бодље с некаквом јогу-

пастом, пркосном оштрином стршиле кроз мутну, дрхтаву маглу.

— Збиља, Марушка, куд си посрљала, тако необучена, у ову проклету маглу? Шта је теби?... Јеси ли ти оно мало прије пјевала?

Шути и укочено погнуте главе стоји, као да су јој се сви живци скаменили, изумрли.

— Е, људи! — чу се неко подалеко испред нас у магли. Е, људи моји, што још чојек не ће доживити!

— Ама шта? — чу се други глас.

— Не питај, по Богу брате! Чу ли ти, вјере ти, пјесну мало прије кроз маглу?

— Чуо сам. Жалобитно и умиљато пропјева неко путом, тамо према Кланцу. Лијепо ме ледени трнци подиђоше, и некаква ме туга сблада. Све ми се чини да је женско грло. А би ли знао, ко је то пропјевô?

— Марушка Реготина. Помисли, болан брате, те срамоте и тог чуда! Дошли сватови, да је воде. Жене је увеле у зграду, расплеле јој, по обичају, косе, и почеле је за вјенчање пресвлачити и китити босиљем. Изашле жене, да јаве да је све готово, а она уграби и суну кô луда у маглу...

— Прекидам те у ријечи: за ког је то испрошена?

— За 'ну сакату кљусину, за 'ног мрциног, крепалог Обрада.

— Зар за њег, братимим те?! Нака цура да пође за 'ну мрцину! Е, то је, људи, Богу плакати!

— Шта ћеш, мрцина згодна, а ашика јој узеше у војску. Какав је Лако, да га не примише, увано би се данас код Реготине куће врућа, црљена крв пролила!... Онај је модрооки ђаво умиро за њим...

Жив, ватрен, одсјечан разговор и мек, уједначен топот коњски некако је чудновато одјекивао кроз маглу, и све се више и више одмицао, док сасвим не изумрије, умукну.

Високо, танковијасто, дивљачно чељаде шути. Тврда једрина затегла сваки крајић бијеле, влажне кошуље на њој.

Поче дрхтати и цвокотати зубма. Преко округлих, пуних њедара која се тресу од љуте студени, стаде се прелијевати свијетли гердан од цванцика крсташица и талира крсташа.

— Ама, зар си ти побјегла, Марушка?

Хладна, растужена, модроока Марушка скамењено шути и дрхће.

Узневијерено диже главу и погледа тужно, забринуто, очајно некуд у маглу. У модрим, трњинасто модрим, уплаканим и мутним очима тињала је прикривена туга, помијешана с оном немирном, уздрхталом чежњом, која се често вића у очима младе, планинске чељади.

— Куда гледаш? Куда ћеш? — упитах је њежно, благо, јер ме обузе некакво језиво сажаљење.

— Куда ћу? Не знам ни сама... У маглу! — уздахну дубоко, па зајеца, а кроз извезену, танку кошуљу почеше се бурно дизати и спуштати обле, уздрхтале груди, тресући снажно тешким герданом.

Јецајући, погледа ме дубоким, тужним погледом, погледом који моли, преклиње, тужи: Брате, брате, све ми хоће да отму — снове моје, жеље моје, наде моје, све, све! Зар је *он* моја прилика? Он, стара, злобна, пакосна кљусина! Он зар да зна и осјећа каква је силна сласт у љубљењу, грљењу, грижењу и дивљачном, грчевитом стезању, кад кости пуцају, снага се увија, а раздрагано, уздрхтало срце хоће да искочи из распламћелих, разиграних груди! О, каква је неизмјерна и језива сласт загристи у топло, једро лице које пуца од младости и свјежине! Како се је угодно и пријатно одмарати иза голицавог, сладосног умора, на милој, мушкој руци, кад око тебе миришу јабуке, крушке, суво, скорушено цвијеће, а на двору се прелијева мјесе-

чина по блиставом, окорелом снијегу!... Опет грљење, љубљење, стезање, грижење; опет дрхтање, заносно дрхтање, дрхтање без свијести; опет меки, слатки звуци, звуци које уво не чује, али који топло струје, трепере, продиру кроз срце, разлијевају се по снази која се, од силне сласти, увија као усијани, растегљиви челик. Напољу се ненадно дигне онај притајени, планински вихор. Ломе се и крше јеле и смрчике под тешким, скореним ињем. Неоклен из даљине заурличу вуци, а с планине, од чобанских колиба, одјекују узвици и снажно се разлијежу кроз снијежну, узнемирену, страховиту ноћ. Она се плашљиво припија уза њ, а жедне, суве усне нешто неразговијетно шапућу... Узвици изумиру, вјетар се смирује, и ноћ, лагано шумећи око брвана, почиње уједначено дисати. Она се још јаче припија уза њ, и меће му главу у топла њедра. Ноћ протиче, мирис се по згради разлијева, а на свјежу, снажну, уморну младост пада тежак, дубок, сладак сан.... Зора! Зар тако брзо мину, прохуја ноћ?! Опет оно страсно, прелатко, зорино миловање; опет грљење, љубљење, грижење, стезање, да кости прште; опет дрхтави, нијеми, глуви занос; опет пјесма, мека, слатка пјесма коју уво не чује, али која ватрено струји кроз срце, разлијева се топло кроз снагу, заноси, опија!... „На рад, дјецо, зора је!“ — чује се свекар, Лакин отац. „На рад! Доста је миловања, пост вам ваш!...“ И тако хује и протичу весели, ведри, свијетли дани, дани и с облацима без облака, а за њима се нижу бурно немирне, слатке, прелатке ноћи.

— Шта сам некада сањала и у слађаном, језивом страовању очекивала, па види сад! — поче Марушка јаче јецати и гушити се. Ал' жива нећу за њег! — врисну и помамно шкрипну зубма. Волим да ме вуци истргају, него да ме се његова рука дотакне!

Изнад нас се стаде магла комјешати и све силније шумити. Шуми магла. Вјетар, све оштрији, студенији, провлачи се испод магле и обузима нас све већом, оштријом студени. У даљини се чује снажан, потмуо тутањ и разлијеже се кроз планинску долину. Сад се изгуби, нестане га, па се опет поврати, хујећи као удаљена хука морских валова. Хуји тутањ и проређује, разноси маглу. Изумрло, огољело трње око нас почиње се трести, дрхтати, савијати. Све се јаче диже бура, звижди, јауче! Кроз проријеђену маглу већ се указују мрке, црне јеле које се крше и превијају под страшним урликом, а испод њих се нијемо, укочено назиру спржене, голе рâвни, хладне и мртве, као блиједи, мртвачки образи.

— Марушка, куда ћеш на оваком времену? Врати се натраг! — говорим ја, а снажни, бијесни вихор гуши ме, зауставља ми дисање.

— Не говори то!... Прије и у гору и у воду него натраг! Волим да ме бијесни вуци на комадиће истргају, него да ме се његова рука дотакне! — писну и, уплаканих, трњинасто модрих очију, свијетло плаве, замршене косе и уздрхталих усана, суну у влажну, узбуђену, ледену маглу, из које још за часак тихано допираше мекан звекет гердана и испрекидано, пригушено јецање увријеђеног, уцвијељеног и пониженог женског срца.

МРАЧАЈСКИ ПРОТО

Кад ме баш толико молиш, ето, хајдемо, на шта нам Бог дадне! — поче Стевица, син попа Јове, жилаво и окретно момче. — Не знаш ти још какав је то човјек, да Бог милостиви сачува! Никог не воли, никог не трпи, ником не вјерује. Мрзи на сав свијет, а на родбину, чини ми се, највише. Отјерао је сина од себе, а попадију је толико тукао и мучио, док неке године од тешких убоја не умрије код кћери у Божићима.

Сваку жену зове Ђурђијом. Пакосно се и заједљиво слади тим именом, у ком се нешто подругљиво, ниско, нечасно крије. „Дијете, дијете, чувај се сељачкије' Ђурђија, Христос и' убио! Ђурђија је Ђурђија! Удри Ђурђију, криж јој шокачки!“ — продере се и силно задрма косматом, подбулом главом, кад му се парохијанин потужи на жену.

Од давнина се не може с нашом кућом. Због њиве гонио се много година с мојим дједом, и силно га је, кажу, мрзио, па и оца мрзи као Турчина, више него Турчина! Од велике мржње и пакости никад неће проћи друмом покрај наше куће, кад се враћа из парохије, и ако му је много ближе,

већ околиши, по пô сата иде странпутицом. „Зар ја да идем путом, куд пролази проклети, куљави, паклени Џибо!“ Џибо, Џибовина, тако зове оца, а дједа зове Џибукардом.

У парохији нити ће гдје ноћити нити шта окусити. Ни воде не ће да се напије из туђе руке. „Не вјеруј ришћанину! Превариће, слагаће, облагаће, украшће, небо га убило!“ Док сврши вјенчање, крштење, опијело или што друго, одма на коња, па кући. Код себе не да ником преноћити. Сам владика да дође, па ништа!

Кажу стари људи, да је за турског суда само један пут био у граду, а од кад је Шваба ушао, не сјећају се, да су га икад видјели. Много су га Турци мучили, и једном су га хтјели код Шибића чардака на колац набити. Други су му пут пријетили, да ће га на ражањ натаћи и уз ватру као вола припећи, а трећи су га пут свукли гола и држали два дана у тешким гвозденим букагијама под врелим сунцем уз разбукталу ватру. И данас се на то тужи и вели: „Стари, крепали Џибукарда, Ђурђије и ришћани криви су томе, небо се над њима проломило!“

Не држи слуге. Све сам ради. Кува, пере, намирује коња, тимари га и чисти. Коњ му је као ала! Кад га узјаше, завришти и закопа ногама. Размитио га је, и воли га више него ишта друго на свијету. Још има једног пса. То му је, како кажу тежаци, сва сермија и родбина. Ено му се већ види кућа кроз воћњак! — викну Стевица, и глас му као мало задрхта.

Облачан, влажан, тежак дан. Свјетлост слаба, мутна; топлина се не осјећа, и ако је љето. Стевица се задихао и уморио од причања, па тромо ступа преда мном уским, утабаним путићем, који се као испребијана змијурина вијуга испред нас кроз засијане њиве. Тешко, густо, овлажено жито мрачасто се прелијева и повија. Зрела, једра зрнца

са уздрманих класова круне се и просипају по обући. Преплашена препелица негдје се у разору залепрша, дигне на крила, па се опет скрије у бледуњаво жутом житу, из кога бије влажна, пријатна свјежина.

— Бога ми, брате, мене лијепо страх! — трже се Стевица, кад се у близини пред нама, на једном брежуљку, указа врло висока, дрвена кућа, под којом су се видјела врата од подрума с тешком, челичном бравом.

— Што!

— Не знаш ти, кажем ти, још какав је то створ! Можемо и настрадати. Истина, он мене не мрзи као оца, али.....

Што се више приближујемо, Стевица све немирнији, све се више мијења у лицу и плашљиво обазире.

Ућосмо у авлију. Нигдје живота. Мртва, дубока тишина. Све пусто, суморно, тешко. Само негдје у пчелињаку брује потмуло и ујединачено пчеле, и тек каткад по једна, по двије прозује покрај нас, па их нестане иза дрвених, укочених стаја, које нас као хладно, презриво, зачуђено погледају.

— Да ли је код куће? — прошаптах.

— Ја мислим, да јест — одговори Стевица једва чујним, уздрхталим гласом и поче ме гурати руком, кроз коју је струјило тихано дрхтање. — Хајде ти напријед!

Приближих се лагано на прстима и извирих иза горње стрехе. Код куће је! Поднимио се на обе руке и одбочио на голе, сувоњаве лактове, па укочено, блесасто зури у нешто пред собом. На коштатом, подбулом лицу и у мутним, престрављеним очима огледало се нешто немирно, растргано, нешто тешко, суморно. Сиједа кесераста брадица у нереду, а коса с по неким црикастим пра-

меном, замршена, масна, разастрла се по широким, угнутим плећима.

Трже се као иза сна, као иза дубоког, тешког сна, дохвати кутију, смота цигару, припали је и поче пушити. Отпуши неколико димова, па поврже цигару на брвно крај себе, гдје их је још једно десетак лежало, само мало отпушених. Онда тешко уздахну, опет се подними и нешто се дубоко, дубоко замисли.

На један пут устаде и поче немирно горе и доље ходати по диванани. Нешто је у себи шаптао, тешко, уморно превртао очима и млатао рукама, као да се с неким препире.

— Е, јадни и чемерни прото! — викну промукло. Покрадоше те, отеше ти све... Ономе си псу јуче крстио дијете... Јеси ли де?! Данас ти рече паре донијети, па, ето, видиш! Ама не вјерuj ришћанину, сунце га небеско сагорило!

Од силне мржње, пакости, злобе, сав се тресао и дрхтао. Умири се и сједе. Смота нову цигару, отпуши је мало, па је полагано спусти међу оне остале, те се опет одбочи на руке и замисли.

Изађох иза стрехе, а за мном Стевица.

— Помози Бог, оче прото!

Он се преплашено трже и узневијерено ме погледа, силно, страховито ме погледа:

— А ко си ти?! Оклен си? Шта сам ти крив?!

— Помози Бог, оче прото!

— Ама, каква си ти вјера?! Шта ћеш ти од мене?... А куд си *ти* пошô, Цибићу?! — писну, као да га нешто уједе за срце, кад угледа Стевицу иза мојих леђа. Је ли те то послô куљави Цибо, да се мало, знаш, наврнеш код проте: да видиш, је ли крепô? Ако није крепô, бива, да га упиташ кад ће, а? Цибовино, Цибовино, шјеме ти се умело!... Ама, шта ћете ви, људи, од мене?!

Глас му је злобно, пакосно грмио, а кроз рапаво, промукло грло, пробијала је дрхтава узнемиреност.

— Па онако смо се, оче прото, мало наврнули...

— Ама, како сте ви ушли, да вас пас не опази и не залаје?... Не ћеш више ни залајати, Џибовина ти се меса на Божић појела! — загрми, суну у собу, излети с пушком и, у трку, посрћући, изгуби се иза куће.

Стевица поблиједио, па дрхће као прут. Очи му се укочиле од страха.

Пушка грмну, пас скикну!

— Тако! Кад проту не знаш чувати, који с тобом залогај братски дијели, а ти сад носи поздрав у пакô старом Џибукарди! О-о! Ама како су могли ући?! — чуди се и, узбуђен, узнемирен, потресен до дна душе, хода по авлији, носећи у руци задимљену пушку. — Неко ми и звоно скинô с авлијске' врата! — врисну, упути се, дрхћући, вратима и стаде снажно теглити за дебео конопац, који ми нисмо ни опазили кад смо ушли. Конопац је био везан за кућни комјен.

Залупаше повелика, крупна, јасна звона, са свију прозора, врата, и са чађавог, кућног комјена. Сва су звона вјешто била повезана једно за друго. Он стао, па љутито вуче за конопац, а звона цичe, јечe и потмуло се разлијежу.

Остави авлијска врата и стаде отварати стаје, мумлајући нешто кроз зубе. Кад год коју стају отвори, а звоно изнад врата цикне. Кад све обиђе, умири се мало, уђе у подрум и поче се разговарати с коњем који радосно заржа, кад се врата отворише.

— Магајце један! Како си ми, како си ми, магајце један? — Нијеси ти коњ, већ онај вејити, вејити магајац! — тепа му, и чује се како га милује и лагано удара по сапима. Сад ће теби твој прото дати сочи, па дати зоби, па те онда лијепо напо-

јити и истимарити. Воли тебе твој прото, магајцино једна стара! А зељова! — раздера се и стаде љутито, злобно шкрипити зубма. Њега је прото опремио, да носи у пакô старом Цибукарди селам, ама максуз селам, што балије кажу!

Кад напоји и намири коња, уђе у собу, остави пушку и изиђе на диванану.

— Ама, што сте ви, људи, дошли? Ја тебе мало кô и познајем — окрену се мени и наднесе руку над очи. Ти си...?

— Јесам, јесам, оче!

— Е, па, ето, шједи, кад си дошô. А, закона ти, ће се нађе с тим Цибиним пашчетом?... Шједи, шједи, па ћемо попити каву, па свак за својим послом! Шједи и ти, Цибићу, кад те већ ђаво донио. Шједи, Цибићу, шједи, мјесто се прошјело под тобом! Твој ми је ђед о глави радио, па отац, па сви твоји, али ево им!... Млого ме је — обрну се мени и пружи ми млин, пун несамљевене каве: — Самељи то, снажан си, видим, па ћемо попити каву, па свак за својим послом! Млого ме је, кажем ти — уђе у кућу, клекну на колъена и поче распиривати ватру. Млого ме је, кажем ти, Цибо — диже се и пође у собу. — Ће ћу сад наћи ђезву, вилџане, шећер? А! Ево и'! — чује се из собе. Млого ме је, кажем ти — настави, излазећи — Цибо облагивô и код владике и код овог швапског суда. Ама мрачајски прото, ако 'ш, мало бенда и владику и овај суд.... Не гледај, Цибићу! Што звјерњаш по соби, а? Има прото свега у својој кући; немој мислити да нема... Јеси ли самлио већ? — издера се на ме.

— Јесам, оче прото, јесам!

Изнесе каву. Почесмо, ја и он, пити.

— Оче прото, ули-де и Стевици један филџан.

— Јеси ли ти господар у 'вој кући, или је прото мрачајски?! — диже помамно главу и извјери се. Пи ту каву, пи! Немој туј кô будала каква за-

врзивати... Види ти њега! Он да мени заповиједа! Данас га први пут донесе ђаво, па већ се направио кô неки господар у мојој рођеној кући.

— Ама, није, оче прото, већ...

— Шта није, шта?! Е, е! — стаде се пакосно кесерити. Да је ово отров, налио би' му и десет вилџана, а не један — нек цркне пашче!... Да је теби знати, колико је мене његов ђед, па отац, па сви његови мучили, облагивали, пањкали и код турског суда, и код овог швапског суда, и код владике, и код људи!... Али се мрачајски прото један пут страшно осветио старом, крепалом Џибукарди! — шкрипну снажно зубма, поврже филџан, па устаде и поче као махнит, у некаквом заносу, горе и доље ходати, млатајући рукама. Почуј-де, момчићу! Отишô ја једног дана у нурију, да вјенчам једну сељачку Ђурђију. (То је било за султановог нацака). Она моја Ђурђијетина остала сама код куће. Враћô сам се покасно из села. Прилазећи кући, чујем из собе Ђурђијин кикот и некакав мушки глас. Свежем коња за плот, скинем бисаге и кубурлуке, па се пришуљам пенџеру: Џибукарда с Ђурђијом! Кикоће, говоре и уговарају, како ће ме и кад ће ме са свијета смакнути. О, небо вас убило! — врисну, и сав се од љутине затресе, јер се толико занио у говору, да му се чинило, да сад гледа пред собом Ђурђију и Џибукарду и слуша како се разговарају. Поврати се из дрхтавог, ватреног заноса, па настави: — Тргнем пушку из кубурлука: оћу ли пуцати, мислим се. Дуго сам премишљô, док ми нешто не суну кроз главу. Ућем у кућу, снимим с тавана три вијенца оније' љутије', црљеније' паприка, закључам врата на соби, намакнем капке на пенџере, па онда, како се вуруна с поља ложи, турим оне паприке и пробијем пет шест лончића на вуруни, затворим је сачом, а и тутунлук подобро зашушкам, да дим не пролази. Ја кад се распали

паприка, ја кад поче праштити, ја кад стаде Џибукарда с Ђурђијом играти и пјевати! „Отвори, по Богу брате!“ — пишти Ђурђија кô змија у процијепу. „Отвори, оћорависмо! Помагајте, људи, поцркасмо!“ — „Оче и у Христу брате, тако ти свете причести и часне трапезе, отвори!“ — преклиње Џибукарда и таба по соби кô каравлашки мећед. — „Отворићу, отворити, док се вјенчате, и док мени Џибукарда, ’нако испрема се, опијело очата. Вјенчасја раб божји Џибукарда, раба божја Ђурђија!“ — смијем се ја и раздраган одам испред собе. И данас ми се чини да ми је то био најзадовољнији час у животу!

Престаде и, сав блажен, задовољан, што је имао то коме испричати, сједе на праг.

— То је ћед тог пашчета, ако почем нијеси знао. Крепô је давно — дода̂де заједљиво и злобно погледа Стевицу, па поче сркати већ охладњелу каву.

— Па шта би са њима, оче прото̂?

— Кад је паприка сагорила, отворио сам врата и избацио сам и’, онесвијешћене, пред кућу, онда сам, по обичају, свршио вечерњу, закључô кућу и легô спавати — рече мирно, без искре узбуђења, и припали цигару.

— И ти си, како велиш, и како чујем, много трпио и патио?

— Јесам. А што је теби за тим? Што сам препатио, не казујем свијету! — издера се осорно, одбочи на лактове, спусти обрве, па се удуби свом снагом у некакве црне мисли и укочено се загледа у западно небо.

Вече се примиче. Сумрак се као крадом шири, а сунце лагано, бô̂но, величанствено бô̂но, за планинским врхунцима издише.

На подужем дијелу западног неба пружили се тамно модри облаци, испросијецани оштрим, при крајевима зашиљеним пругама које се црвене као уси-

јаки челик. Из раздробљених, испреметаних, облачних комада, као из рапавих, планинских пећина, избија отворена, свијетла црвен попут распаљене ватре усред црне, бурне, јесенске ноћи. Преко црвених пруга и оне чудноватe, пећинске ватре превукоше се тихано мрачни облаци, и цијело западно небо чињаше се као огромни, дебели, тамни застор.

Сутон се све више смрачује, и као да лагано шушти, обавијајући све пода се у дрхтаво, нијемо, ледено ћутање. Све ћути и дрхће; све се спрема на миран, угодан починак, да у заносном, слатком ћутању проведе кратку, влажну, миришљаву ноћ. Ода свуда бије влага. Вече мирише и разлијева око себе сладак, опојан мирис. Мирише сазрело жито, миришу модре, набубриле шљиве кроз поблијеђело, поспано лишће, мирише милодув и босиље — све мирише и одише снажном, опојном свјежином, а у меком, слаћаном шуштању изумиру пошљедњи, дрхтави одјеци тешког, уморног, дневног живота.

Прото се трже, погледа у ноћ, задрхта и престављено се стресе. Клисну у собу, скиде пушку с клина, пребаци је преко себе, а дугачак нож задјену за појас, па нас оштро, сијекући очима погледа и узнемирено, дрхћући прошапта:

— Дјецо, црна је ноћ на земљу пала. Свак себи! Тражите конак!

КРОЗ МЕЋАВУ

Већ се поче и смрачивати, а они не могоше краве продати. Нико их честито и не погледа, а камо ли да их упита за цијену. Нико ни да се нашали!

Старцу се то нешто грдно ражали и љуто га заболи, и да је имао суза, горко би и болно проплакао, Али, онако испаћен и сатрвен дугим јадом и чемером, само суво уздахну и крену с трга, водећи погружено на привузи стеону кравицу, чија се плава, свијетла длака, мркасти рошчићи и обло, пуно виме између бјеличастих и меснатих кракова једва распознаваше у сувој и оштрој зимској вечери. За кравом се диже и пође дијете — није му могло бити више од дванаест година — држећи чврсто у промрзлим рукама љескову мотчицу.

Старац је ступао погнуто, вукући тешко ногу за ногом. Сијед је сав, коштат и крупан као одвољен комад оних грђених и непрекидно мрачних и туробних планина, што се мукло уздижу поврх његова села. По разголићеним, руњавим и широким прсима нахватало му се стврднуто иње. Уздигао накостријешене, дебеле обрве, испод којих мутно, као

из неке дальине, вире уморене и готово умртвљене очи, па љума и граби уз пут.

Сува зима стегла. Ода свуд бије, пржи и као уједа, гризе оштра и немила студен. Рушгри се сијег и жалобитно цвиљећи утиба се под ногама.

— Баш нико нипита, Вујо! — трже се старац и обрну се дјетету.

Мали је шутно и уморно, изнемогло, корачао за кравом. Од суве студени на њему се бијаше све накострјешило и укочило. Ситне, меке длачице на лицу му се најежиле, а руке поцрвењеле, па поцрњеле од тешке зиме.

Кад бише насред чаршије, сијег поче пропадати. Љуто и као на силу одвајиваше се лепирица за лепирицом, испрва тешко, као да се мучи и натеже, па онда лакше, учестаније и гушће.

— Баш нико ни да се напали с цијепом, а ево нас и ноћ у чаршији стиже! — трже се опет старац из мисли, а у ријечима му, очима и лицу дркташе нешто болно и очајно.

Све се више смрачава и као да се нешто из далеко потајно и подмукло спрема и пригушено хује.

Сијежне лепирице укрштају се у лету, ломе се једна о другу и шуште у тананом и меком шуму поврх њихових глава, а њих троје, старац напријед, крава за њим, за кравом Вујо, промичу чаршијом лагано и уједначено, стопу за стопом.

Старца су обрвале мисли, тешке и црне мисли, па потресају из темеља душом његовом.

Некад је он био најпаредњи и најзгоднији домаћин на цијелој Крајини. По далеким селима, касабама и градовима, по механама и хановима, на царским друмовима од Босне до Цариграда, говорило се и причало о његовој згоди и направи.

Велика је спага и задруга у њега била. По четрдесет, педесет кућних руку радило је на њивама његовим, са којих су се у врелој сунчаној свјетло-

сти кроз планинско небеско плаветнило ломили и кршили дрхтави и задихани гласови, а пуна и забрекла снага пршгила и пуцала испод бијелих загријаних кошуља и сребрних гердана. И пјесма рада и распламћеле младости, пјесма ускипјеле, необуздане планинске снаге уз оштри фијук коса и српова разлијегала се силно, протегнуто, у врелом дрктању бијелих облих грла, испод помодрелих горских висова.

И Реља је као растао, ширио се. Прса му се напињаху, да пукну, а срце му обузимаше и обливаше нека слатка, чудесна врелина.

Раном зором отискиваше се небројена сермија од Рељиних торова. За час би густо крдо оваца прекрилило и забијелило пољем испод планина. Говеда би у дугим редовима замицала у планину на пашу, да се у подне врну води на пландиште. Јаблан, који је својим разглашеним јунаштвом затворио сву околицу, поносито би се одвојио од говеда, измакао би напријед, па би громорно рикао, букао, копао ногама и разносио земљу роговима.

Све му је напредовало, расло, бујало, ширило се и множило у недоглед. И њега би често пута, кад би погледао на свој мâл и имање, обузимала некаква потајна, нејасна језа и слутња. „Ово се већ одавно пресипа, прелијева!“, прошаптао би, дркћући и угушујући ону страшну кобну мисао, која би му тада синула кроз главу.

И рађало је, и расло је, и напредовало је: жене се близниле, овце се близниле, козе се близниле, а улчек сјемена бацао по десет рода. Торови прекрилили пола поља, а стаје се окупиле око једног заравањка као мала касаба.

Глас се Рељин ширио. „Шта си се толико дигô, нијесу на теби токе и илике Реље Масларића!“, говорило се, кад би когод стао чиме теслаисати[1], на

[1] Поносити се.

зборовима код цркава и манастира, на кумалима и свадбама приказивао би кум куму, пријатељ пријатељу част и поштење: „Вала ти, куме, вала ти, пријатељу! Ти мене почестовô овом чашом, а тебе Господини Бог сваким родом и берићетом. Жито ти родило, коло ти возило, и бакови букали кô у Реље Масларића!“

И паше су му падале на конак. Црне грчке владике високих тенџерастих камилавки, бескрајно дугих и широких рукава и облапорна срца на жуту јаспру, свраћале су њему и благосиљале дом његов и торове његове. И он им је давао много, премного, небројећи, неустежући се, пуном шаком. Самоме везиру за курбан-бајрам слати су овнови из Рељиних торова. И некакву је бурунтију од цара задобио. Зашто и крошто, он није знао нити је хтио кога питати. „Ово мени ништа не треба, а у реду није да се царска јазија потеже и повлачи по кући!“, рекао је, и сложио бурунтију на ватру. Његова се мушка чељад била сва до зуба наоружала. Пасоше за оружје није му падало на ум да тражи, нити је коме падало на ум да га пита за то. Често је купљено од народа оружје, али се Рељи никад заптије не свратише ни на каву. Нешто им је било као зазор.

Свагда је био признат и призват. Али овамо да буде кнез или да сједи у каквом царком меџлису, није хтио ни по које благо нити је дао коме свом.

Силно је мрзио чаршилије и ријетко је силазио у чаршију. Три пута у години: кад би смиривао мирију, кад би товарио пиће за крсног имена и кад би са зимнице у прољеће пратио овце на јагњило у доње крајеве.

Већ би се на неколико дана знало, кад ће градом минути крдо Реље Масларића, и чаршилије би се искупиле на ћошковима, и Турци би посједали на дивананама, да ћефше и сеире кршно и бијело благо. Кад би звоно са овна предводника спажним,

растегнутим звуком одавало да су прве овце иза града, пошљедње би улазиле у чаршију, прелијевајући се у пуној свјетлости пролетног, дрхтавог сунца, а за њима би поносито јахао на брњашу Реља, обучен у модри копаран и модре човане чакшире, са црвеним шалом око главе и крупним, сребрним токама и иликама на прсима, под пуним пусатом.

Препунише се торови, пресуше се амбарска ока, пренапуни се кућа здраве, једре и кршне чељади, а кеса, пуна бијеле и жуте јаспре, силно затеже за Рељиним припашајем.

И једног кобног дана — добро се он сјећа — ненадно се дигоше врући планински вјетрови, погнаше и завитлаше млаку прашину у ковитлац, расипљући је по торовима, стајама и њивама његовим. Тих дана обноћ је у торовима блечала марва, торске су љесе болно, као да цвиле, шкрипјеле, чобани су снивали немиле и чудесне снове, а пси су некако тужно, претужно урликали и завијали као гладни курјаци усред зиме на планини.

И просу се шапат, болан и дрхтав шапат, од уста до уста:

— Рељин брњаш осванô мртав у бари.

— Три јунице, што су се ономадне оштуриле, нађоше јутрос мртве у тору.

Орлови мрлинаши, они грдни планински орлови огуљених, голих вратова и дугих, заоштрљених кљунова почеше се вијати небом изнад стаја Рељиних и падати крај торова. Црне вране и гаврани у дугим, широким јатима кобно су и злобно грактали поврх мала и имања његова, падајући са немилим крештањем на товне мрлине, а он је болан, преболан ходао там и амо, као без главе, сатрвен и убијен ненадним јадом и чемером. Чама, зебња и дубока, грозничава језа дрхташе на образима његовим и на образима чељади његове. Свако чељаде је

стрепило и осјећало да се нешто невидовно увлачи и подмукло шири по торовима и стајама, обарајући немилосно све живо пред собом.

— И Јаблана јутрос међу силним мрлинама нађоше мртва у тору! — пође шапат од уста до уста, а из поља од торова разлијегало се дрхтаво јадиковање малог Ђока за својим *Јабом*. И сва се чељад заплакаше, зајаукаше. И Рељи се грдно ражали, али се стеже, намрачи, па само суво уздахну и, заносећи се као мало у страну, викну:

— Не плачите, не јадикујте, дјецо моја! Плачом и јауком не ожали се погибија снаге моје и љепоте моје. Пјесну, пјесну, дјецо! Јоване, Милане, Видо, Јагодо, дјецо моја! Не плачите, не јадикујте, већ се загрлите и запјевајте ону пјесму од туге големе... ону *велику* пјесму од које процмили и дрво и камен, а камо ли срце у чојеку! Ту пјесну, ту велику пјесну запјевајте и ожалите погибију снаге моје и љепоте моје!

Мали је Ђоко вас дуги дан прејадиковао тужно, жалобитно, набрајајући Јабланове међдане, и пред вече је заспао на мртвом тијелу баковом, од кога га нијесу могли никако раставити. Заспао је, да се никад не пробуди. Мало срце, пуно велике, дјетињске љубави, препукло је од преголеме жалости за својим Јабом.

И прва се носила кренуше из Рељине куће.

Иза тога чељад се почеше поболијевати и падати као сноп̀ље. Носе се носила, нижу се гробови и промукла женска грла бугаре сиње и црне тужбалице. Мушкарци, гологлави и распојаси, без црвених припошаја, без модрих чованих копорана, и без крупних тока и илика, убијени ненадном несрећом, тврдокорно шуте, без суза и јаука, али су жалостивни, сломљени...

И нижу се гробови, мали и велики, женски и мушки. Страхота погледати! Нагрнули огољели про-

сјаци и блентови из далеких села; пуно их гробље. Осјетили, нањушили и они као и оне планинске прождрљиве орлушине на мрлинама, па се отимају о пиће и масна јестива. Обучени у нове миришљаве рубине, што остају иза мртваца, просипају пиће по гробовима, прождиру облапорно грдне масне залогаје, режећи један на другог као пси. Блентави Шêле обукао на се читаву нову одјећу покојног Маркана, брата Рељина, па скаче помамно преко гробова и бучно мумла да уши заглухну:

— Ај! Ий! Уј! Како ми стоји глава?... Зар нијесам кршан и прикладан, не буди примијењено, кô и сваки герз!... Ај! Ий Ий-уј!... Уjуjуj!...

Луди Крстан, обучен у стајаће руво Луке, синовца Рељина, сјео на један камен, подлимио се, па сам за се крупно, дубоко говори, као да му глас долази из мрачних дубина:

— Док једном не смркне, не море другом сванути. До душе оно не би требало да тако буде, али људи тако оће, па нек им тако и буде. Ја нијесам чојек, ја сам блентави Крстан, а блентавом Крстану то је, ако ћеш, блентави Крстане, и драго. Зар није тако? — Јест, брате Крстане, тако је — одговара сам себи... Кад буде по некој памети, брате Крстане, мрачне су ово и крваве бешједе, али се мени не море ни смркнути ни сванути међу људма, јер ја нијесам чојек већ блентави Крстан. Зар није тако, брате Крстане? — тако је, брате, тако...

И блентави Крстан је и даље нешто мумлао, претресао, а око њег се дизао и ломио грозан и језив јаук и лелек. На један пут се трже, исколачи очи, зину и грчевито здера са себе сву одјећу и го побјеже с гробља, а за њим се нададоше остали блентови са силном, заглушном вриском и писком.

Реља, усправан, потамњео у образима као какав окорјели грешник, са празним, запрепашћеним и уко-

ченим погледом; ходао би од гроба до гроба и изнемогло, суво шаптао би и мрмљао:

— Чудне ли среће и црна ли удеса мога!.... Боже, Боже, што си тако немилостан! Што расточи државину моју, што обори и разруши краљевину моју? Зар нијесам писо на намастире и цркве; зар нијесам дао кљасту и сакату; зар нијесам славио име твоје и прислужио свијеће слави твојој?...

Онда би се на једном тргао, занио, подбочио би рукама слабине, окренуо би се према торовима око којих се разлијегаше језива писка орлова и студено гракtање врана и гавранова, па би као у пола јаукнуо:

— О ви, црни врани и орлови, наједите се, науживајте се, и напите се крви моје и снаге моје! Оснажите своја крила, па се високо под небеса дигните и крилите земљом и свијетом. Огласите својим црним гуком и јауком на све стране свијета несрећу моју голему и погибију краљевине моје и љепоте моје!...

И све помрије, леже у гроб, осим њега и неколико млађих жена, које се у брзо разудадоше; и све пропаде, ишчезну, свега нестаде осим спахијске земље, коју немаћаше нико више обрађивати и зиратити, и осим празних и загушљивих стаја, из којих заудараше задах смрти и пустоши. Торске љесе нешто свијет разнесе, нешто се опет осуше и сагњеше. Друго све узе невидовни удес и разграбише птице небеске и разнијеше просјаци и суманути блентови. И он остаде сам с окорјелим мразом и ледом на души, и тврд као камен, црн као огорјео пањ у планини, спусти се поврх огњишта, на коме се ватра гасаше...

Сваком свом чељадету, малом и великом, подигао је Рељa, одмах првих дана, биљег, па је гробље тврдо оградио, све сам, без ичије помоћи.

Највише је чамио у кући и врло ријетко излазио међу свијет, који гледаше у њ као у неко чудо и страшило. Њега би дубоко у души заболило оно бојажљиво, нејасно и тајанствено сашаптавање, кад би гдјегод бануо међу људе који га познају и који га не познају. Светковина и зборова код цркава и манастира клонио се као живе ватре, јер се ту много причало и бјеседило о његовој страховитој погибији и удесу. Кад би помислио на те зборове и светковине, душа би му потајно пропиштала, јер на њима се не блијеште више токе и илике са витких и високих Масларића, не праште пећанке њихове, не бјеласају се у лепршању широке бошче, нити звекћу меко и уједначено дуги гердани са једрих и наочитих снаха и дјевојака, које задихано разносе по збору од сопре до сопре части кумовима и пријатељима. Умукле су и оне дрхтаве, приказне ријечи које су одјекивале с краја на крај збора и са слатком врелином сливале се у душу његову: „Вала ти, куме Реља, бане наш и поносе наш! Вала ти на твојој чести и чествовању, краљевино славна!“

На зборовима и светковинама снажно се и широко прелијевала снага његова и љепота. Свега тога нема више, све је умрло, увело, ишчезло, да се никад не поврати. Само су се оне крупне приказне ријечи дубоко упиле у душу његову и живјеле с њим и он с њима. Прелако га је било увриједити. Требало је само нешто рећи о његовој потреби и фукарештини.

— Сирома, вукарни Реља!

— Не дирајте ме, браћо. Црн је удес мој, велик је јад мој и преголема несрећа моја... Нијесам ја вукарни Реља! Ја сам краљ брез краљевине... цар брез царевине! — узвикнуо би очајно, задрхтао би и само би тада грчевито зајецао, да га је жалост било погледати.

Држао се врло чисто и у реду. Сам је себи и прао и крпио рубине. Гдјекад би недјељом и празником обукао и стајаће руво, али му оно стајаше некако тужно, неприкладно, и он се стидео од сама себе.

- Реља, Реља, не приличи ти ово руво више! говорио је сам себи и брзо га је свлачио.

Нешто своје сермије што је било у свијету, на маслу и на изору, притјерао је кући, да заметне и расплоди, али му се није дало. Кад нешто једном пође, не заустави се!

И малог је Вују, синовца, кад му је мати умрла, повратио на старевину.

Кад се све старо измакло, кад је сасвим осиромашио и опотребио, кренуо би у доње крајеве, доље, гдје га нико не познаје, па би радио на надницу. Тако би, преко љета, зарадио нешто за зиму, да се прехрани и прислужи свијеће на гробовима своје чељади. То га је много стајало, али он је сваких Задушница, и зимских и јесенских, палио свијеће и држао даће и прекаде.

— Ама виђе ли ти, Вујо, какав је данашњи свијет: нико ни да се нашали с цијеном, а шјутра су Задушнице! — прену се опет Реља као из сна, кад бијаху подалеко измакли из чаршије и прихватили се брда. Шјутра ће бити гробови и биљези наше чељади мрачни, неосвијетљени. Немам чиме споменути мртве своје нити имам чиме даровати кљаста и саката за покој душа њиови'...

Вујо га није чуо и разабрао, већ се сав тресао и цвокотао зубима од оштре студени која га обузимаше са свију страна и снажно продираше до сржи у костима.

Поврх њихових глава шуштао је и меко лепршао снијег који је пискаво шкрипио под ногама. А око њих је као болно чамила језиво бијела зимска ноћ, без гласа и даха.

Кад, у Добрињском Пољу, скренуше с главног друма према селу, мјесец бијаше на заходу, а скромачна свјетлост звијезда једва се распознаваше на непрегледној, бескрајњој бјелини,

Снијег поче гушће лепршати, кад ућоше у планину, коју им је ваљало прије̂ћи и спустити се у поље.

Крава стаде нешто зазирати и застајкивати.

— Идеш ли, рôде? — окрену се старац и јаче повуче привузу.

— Идем, идем — једва мали растави вилице, јер се бијаше готово сав следио и укочио.

— Да — једва чујно и с напрезањем одговори дијете.

Рељa скиде шал, отресе снијег с њега, и омота га чврсто малом Вуји око главе и ушију.

— Утопли се мало, по Богу брате, јер све ми се чини да се спрема велика мећава... Ту мотчицу баци, чôче, из руку, па руке метни у њедра.... Ево ти ове моје аљине, па се добро умотај — рече старац, скиде хаљину, и остаде скоро у пола го.

— А ти, стриче?

— Мени, дијете, не треба ништа. Ја се не бојим ништа, ни мећаве, ни вјетра, ни студени.... Силне су мене мећаве биле и гониле, па ми не могоше ништа...

Високе оморике под тешким иње̂м стадоше се лагано њихати и повијати, шкрипећи језиво и збацујући са себе пуне прегршти снијега.

Рељу нешто жигну кроз срце. Он само махну главом и пође, шапћући са језивом слутњом у души:

— Ово се спрема мећава. Знам ја ћуд наши' планина и ове наше злеуде, врлетне земље: све то потајно и подмукло режи.

На једном се ненадно задрмаше у врховима јеле и оморике јаче, силније, а бучна се и јака мећава диже, као да се цијела планина из темеља потресе.

Њима се смрче пред очима. Сниjег их је све јаче засипао, мећава им дисање заустављала, а они грабе напријед, посрћући и заносећи се.

— Идеш ли, рôде? —

— Идем, идем — једва је одговарало дијете, које је дрхтало више од страха него од студени.

— Ајде, ајде, рôде... О страшне ноћи и мећаве — ће ће ми ово јадно сироче моје главу изгубити! — шаптао је старац и пробијао се свом снагом кроз мећаву.

Уморени и изнемогли од силног напрезања и оштрог шибања ражљућених вјетрова, они би застали, да одахну, да се одморе, ослушкујући са неизмјерним страхом и зебњом, како бијесни ноћни вихори урлају и потресају, рекао би, и небом и земљом, ломећи и кршећи све пред собом.

Каткад мећава утоли, вјетрови се смире, стишају. Ништа се не чује, ништа се не осјећа до њихово кратко, изнемогло дисање, и оно лагано, дрхтаво изумирање вјетрова што трепери и клизи по снијежној бјелини око њих.

— Моремо ли, Вујо? — викнуо би старац послије одмарања, стежући чвршће привузу у рукама.

— Моремо, моремо! — одговарао је Вујо, а у гласу му је сад дрхтао онај луди, врели планински пркос, који се све силније буди и пламти, и у малом дјетету, што је напрезање веће.

— Напријед, Вујо! — узвикну јаче Реља, прикупљајући сву снагу, као да ће се с неким у коштац хватати.

За часак се опет ненадно диже мећава. Јеле су се из корјена љуљале, шкрипећи болно, и вјетрови су са њихових врхова у помамном бијесу и звизгу тргали и разносили огранке и иње на све стране.

И Вујо граби, и он се очајно отима, али све се више умара, малаксава, снага га оставља, издаје

а онај мали распламћели пркос догорјева у њему.

— Идеш ли, рôде?

— Идем, идем.

— Ајде, ајде, рôде.

Вујо је посртао, падао и устајао, док на једном звизну снажан вихор и дебео смет удари га у прса. Он јаукну и изнемогло паде.

— Идеш ли, рôде? — викао је Реља поиздалека.

— Идем, идем, — чинило се старцу да чује дјетињи глас.

— Ајде, ајде, рôде! — мрмљао је потмуло старац, подмећући пркосно своја гола, раздрљена прса немилосном и неодољивом шибању планинских љутих вихора.

У њему се бијаше распламћела дивска снага, сви му се живци напрегли. Посрће, пада, устаје, заноси се и језиво осјећа како се бори с нечим страшним, невидљивим, што га дави, гуши, заустављa му пару и дисање.

— Идеш ли, рôде? — викну опет и окрену се, али не бијаше ни Вује ни краве.

Он држаше само привузу у руци. Капу му стргли вјетрови и однијели, а опанци му негдје спали и остали у снијегу. Био је бос и скоро го. Напреже сву снагу и, посрћући, потрча натраг.

— Вујо мој, Вујо, пошљедњи изданче снаге моје и љепоте моје! — очајно, силно јаукну и паде крај малог, с кога бијаху вјетрови снијег разнијели.

Негдје у даљини, са планинских овршака, разлијегало се по узнемиреној зимској ноћи језиво вијање гладних вукова, мијешајући се са урликом и ломњавом побјешњелих вјетрова који потресају земљом, носећи као невидљиви дивови на својим снажним плећима грдне сметове, и разбацујући их ражљућено на све стране... Звижде вјетрови, звижде, а полумртва се уста љубе и издишу у слаткој смрти...

ЈАЈЦЕ

Кад сам год пролазио кроз овај пријестони град наших заборављених, несретних владара, увијек су ме обузимали ледени трнци и чудновата дрхтава језа. Ненадно и несвјесно сав бих задрхтао од непојмљива страха, суморности и туге, која вјечито лебди и обавија ову камену и нијему престоницу минуле босанске снаге и моћи.

Висока, четвртаста и очаћела кула Светог Луке, што се оштро диже између ниских кућица, прибијених уза стрму страну; огромни и у трави обрасли градски бедеми са осутим проваљеним зидинама; мрачне, влажне, студене катакомбе и поцрњеле куле, гдје су некад мучени и издисали непослушни поданици и смјели завјереници, са неушеним и непијеним човјечјим костима и дебелим, гвозденим синџирима — све то носи на себи печат, тежак, претежак печат чамотиње, суморности и скамењене туге, која мирише на нешто давно, предавно, минуло, пропало и сурвано.

Јајце је вјечито, било пролеће, било љето, била јесен или зима, тужно, туробно и мрачно. Нигдје ведра и насмијана лица, нигдје жива и ватрена хода и корака. Овај свијет, што промиче кроз ове тијесне, кривудаве и прљаве улице, тих је, миран, сталожен, без живота и узбудљивости. Све се креће лијено, тромо, изнемогло, тужно. Покрај мене пролазе, промичу уморно и сломљено младе и плаве Шокице у црним, атласким димијама, пуних, бјеличастих образа, крупних, плавих и необично тужних очију са притиљеним сјајем. Све су лијепе, али вајме! то је она ледена, тужна љепота без ватре и заноса. Све на њима опомиње на непреболну тугу и вјечито, суморно кајање. У истину, чини ми се, да ову стару и изнемоглу престоницу наших владалаца тишти некаква тешка, немила туробност и страшно проклетство минулих, сарањених покољења.

И ја увијек побјегнем из овог суморног града, што потајно и невидљиво тугује и цвили за нечим, на Пливин Водопад, да тамо слушам урнебесно хуктање и шумење дивље, необуздане Пливе како урличе и јауче, падајући низ излокане, проваљене и растргате гудуре. Страшно је то хуктање и шумење! Сад је тужно и жалобитно, да човјека срце од туге заболи, сад опет силно, бијесно и снажно као снага и сила босанских, несретних краљева и банова.

Сјео сам ни шупљикаву, овлажену седру, па слушам уједначено, бијесно шумење и гледам пјенушаво и као млијеко бијело скакање подивљале Пливе. Сунце је на смирају. Само још на тавним овршцима јелове шуме трепери блиједо модра свјетлост од уздрктали зрака са западног неба. Од отворено плаве боје тихано се прелијева планинско небо у изблиједјели, вечерњи сјај. Сунце се лагано спушта иза мрачастих брда око Јајца, а на другој страни све се више и више уздиже округли, цр-

вени мјесец, пробијајући се кроз танку бледуњаву, небеску модрину. У тренутку се облине дебели млазови страховитог водопада као крв црвеном свјетлошћу. Ја сав задрхтах и стресох се. У страхобном шуменју разлијегао се као јаук, лелек и шкргут зуба, а око мене је све заударало на студену влагу и на гњило, спарено, људско месо!

ЈАЗАВАЦ ПРЕД СУДОМ

> Ко искрено и страсно љуби
> Истину, Слободу и Отаџбину,
> слободан је и неустрашив као
> Бог, а презрен и гладан као пас.
>
> **П. Кочић.**

Чиста, свијетла судница. По зидовима висе слике великих личности. На десној страни од врата, крај прозора, сто, на лијевој такође сто. На столовима протоколи и некакве дебеле књижурине.

Давид (мален, низак, сув као грана, лаган као перце. Лијева му је нога мало краћа од десне, те се гега кад иде. Очи му се свијетле и преливају као у мачке из мрака. Сав сијед, преко педесет година. Мајенва глас. Умије заплакати као мало дијете, залајати као пашче, а закукуријекати као пијетао. Често пута удари згодно рукама о бедре као пијетао крилима и закукуријече, те превари пијетлове, па се поције времена раскукуријечу по селу. Зато га руже поштајно жене. Претвара се и да је стидљив. Не вјерујте му. Улазећи у судницу, крсти се и држи јазавца свезана у врећи. У јазавца вири само њушка из вреће): Добар дан, главати господини!

Судац (на десној страни крај прозора, загњурио главу у књигу, па нешто мрмља).

Писарчић (на лијевој страни, погнуо се по столу, па брзо и оштро пише).

Давид: Добар дан, главати, царски господини!... Е, чекај, блентави Давиде! Што си посрљô кô прасе у сурутку? Зар не видиш да господини имају посла? Ослони се на зид, па мало причекај. (Јазавцу) А ти, лопове један, дошô си ђе треба! Истина Бог, воће нема куруза, али има нешто друго, јазо. Има палиграпа, дупли, кабасти палиграпа, јазо! Јадна ли ти и прежалосна мајка твоја! Зар изјести читаву њиву куруза, па не засладити с палиграпом, е то би било Богу плакати!

Судац: Ко је то?!

Давид: Добар дан, главати и велевлажни царски господини! Слуга сам препокорна!.... Ама, каква је ово кућа ђе се ни Бог не прима?

Судац: Шути, марво једна!

Давид: Шути, марво једна! То је лако рећи. Ето и ја велим. Ама, то није у најмању руку у реду, да рече један, рећемо каз'ти, царски службеник.

Судац: Ти ћеш мене зар учити?

Давид: Не дô Бог! То не би могô ни у сну сањати. Здраво сванô, господине?

Судац: Ти да се са мном рукујеш и здравиш?!

Давид: Здраво смо, вала Богу! Како си ти, како је госпоја? Је л' она здраво?

Судац: Да теби не фали што? Јеси ли ти потпуно здрав?

Давид: И ми смо, вала Богу, сви здраво и мирно, а теби вала, који се ти распитујеш за ме, и за ме и за моју вамилију. (Окреће се писарчићу): Јеси ли ти здраво сванô, дијете?

Судац: Ама, шта је теби, будало?! Оклен си? Како се зовеш?

Давид: Ја се зовем, славни суде, Давид Штрбац, село Мелина, котар Бања Лука, окружље Бања Лука, а земља, мислим, главати господине, да ће бити Босна. Кућна ми је лумера 17. Тако ме славни суд пише и тако ми позовке шаље.

Судац: Добро, добро, Давиде. Видим да знаш ред. А шта ти је то у тој... Но, како се то зове?

Давид: Врећа! Врећа се ово зове, а ово у врећи, ово се јазавац зове.

Судац: Јазавац! Шта ћеш с јазавцем овдје?

Давид: Тужим га славном суду, јер ми је изио читаву њиву куруза. Тужим га и тужићу га што се даље и теже море!

Судац: О хо, људи, људи! Што још човјек неће доживјети у овој будаластој Босни! Јазавца тужити! Е, ово је права будала, будала над будалама. Ама, од куд ти је дошло у главу, да јазавца тужиш?

Давид: Од куд ми је, велиш, дошло у главу да јазавца тужим? Није ни од куд, већ знам данашњи ред и закон. Зар ти, болан, мислиш, да ја не знам да овај ваш цар има за свашто закон? Зна то Давид, зна. Немој мислити да не зна! У свашто се он до мало разбира и увјек зна шта је по закону, а шта јопе није.

Судац: Добро је то и лијепо све, Давиде, али јазавца тужити! То... то...

Давид: Ти мислиш, главати господине, ђе сам ја рођен за турског суда, да не знам данашњег реда. Знам ја данашњи ред, знам. Истина Бог, млого сам се и промучио, док сам то све у глави уредио и, рећемо каз'ти, средио... Шједемо вако, ја и она моја бабетина, у вече крај огњишта, па почнемо, штоно ви велите; штудијерати: ово је, жено, по закону, ово јопе није; ово би могло бити по 'вом палиграпу, ово јопе не би. И тако до неко доба ноћи штудијерамо.

Судац: Баш тако штудијерате?

Давид: Да, дуго и много штудијерамо.

Судац: Па зна ли ти баба што?

Давид: Моја је, велевлажни господине, па се бојим да ћеш помислити да је валим, а не валим

је, већ ти по правди кажем: да се почем турски земан поврати, она би могла са својом памети насред Бање Луке кадија бити. Ја велим: кадија. Какав кадија! На моју душу, да зна само још писати, могла би ти мирне душе рећи: „Устани са те царске столице, да ја народу правду дијелим!" Тако је то паметна и учевна жена!

Судац: Баш тако учевна?

Давид: О, не питај, господине, то је чудо једно! Да ти се, којом срећом, јутрос било оклен прикрасти, па да чујеш њезине памети и науке: „Ти идеш, вели, Давиде?" „Па видиш, жено, да сам пошô." „Како ти идеш суду?" „Па идем кô и остали свијет, на двије ноге." „Добро, каже, ама јеси ли ти средио у глави како ћеш тог јолпаза тужити?" „Јесам. Тужићу га што се даље и теже море." „У који мислиш суд?" „Па ја мним, жено, у окружни, јер је штета велика." „Ето, Бог те не убио!" врисну она, кô да је нешто уједе за срце. „Увијек се валиш: ја ово, ја оно; паметан сам, учеван сам, знам закон! Јадна ти твоја наука и знање!" „Чекај, жено, научи ме, слушаћу те. У који, ти мислиш, суд да би требало ићи?" „Најприје ајде доље у 'нај наш, мали сељачки суд, будало једна будаласта! Како би тражио суда преко суда? Знаш ли ти, болан, да би се замјерио царској господи? Најприје, велим ти, ајде у наш мали, сељачки суд, па ако га туј не осуде, онда, негом онда ајде на округли суд. Ако и туј ништа не буде, одма се врати, па ћемо видити шта ћемо радити. Видим ја, вели, да ће то доћи и до самог цара." — „Ама, жено, оклен ти толика памет, крст ти твој љубим?!" чудим се ја, главати господине. „Па како ћеш одати чест царској господи?" пита ме и испитује кô поп на исповиједи. „Па казаћу: Помози Бог, царски суци на Бањој Луци!" „Ето, ето, ето! О, јадна ти сам ја и чемерна с тобом! О, јадна ти сам ја и чемерна

с тобом по сто пута!" стаде вриштати кô бијесна и чупати косе. „Слушај, Бог те убио, како ћеш одати царској господи чест. Кад уђеш у наш мали, сељачки суд, викни: Добар дан, главати господини! А кад уђеш у велики, округли суд, дубоко се поклони..." „Нијесам ја, жено, млада, па да се покланьам. Шта је теби? Да ти нећеш пређерати с том твојом науком!" велим јој ја. „Шути, сунце те небеско спржило, кад ништа не знаш! Слушај: кад уђеш у округли суд, дубоко се поклони и одма, с врата, нако из дубљине подвикни: Добар дан, велевлажни господини! А не би, вели, згорег било кад би у малом суду и једно и друго рекô: Добар дан, главати и велевлажни господини! и додô: Слуга сам препокорна! Таки је данас ред, и тако се царским службеницима одаје чест." „Ама, жено, оклен ти толика памет и наука, постове ти твоје љубим!" запањио се ја од чуда.

Судац: Бога ми, Давиде, баш ти је учевна жена. А гдје научи она толику науку?

Давид: Ђаво би је знао, главати господине! Дружи се млого с кнежевом женом, и иду тамо жандарској касарни, па ја не знам... Море бити да је научила од царски' оружника и од кьегиње, а кьегиња је баш зорли, кабасто учевна жена. Кршна, наочита, млада кô кап, па је царски оружници од драгости на рукама носе, а све због њезине памети и науке! А моја стара шјела насред касарне, извалила се на царске душеке, па пије, пуши и прима науку. Боже мој, Боже, чудње љепоте у вашег цара! Боже мој, Боже, ала ви усрећисте нашу земљу! Свијет се лијепо умртвио од некаква добра и милине, па једва дише. Свак весô, задовољан, свак пјева, само се пјесна ниђе не чује. Једини сам ја (плаче) незадовољан, јадан и чемеран.

Судац: Шта ти је, Давиде? Што плачеш? Шта је теби криво и неправо у овој земљи?

Давид: Није ми ништа криво на славни суд, већ на 'вог проклетог лопова, шјеме му се умело! (Туче јазавца по њушци). Да Бог да̂ ти, душманине и злотворе мој, вјешала омастио, ко̂ што ћеш и' и омастити, ако у 'вој земљи буде још и мало правде и закона!

Судац: Што га толико тучеш и кунеш? Шта ти је учинио?

Давид: Зар ти нијесам мало прије казо̂?... Изво̂ли, господине, да га повргнем на земљу? Тежак је ко̂ млински камен, сапрела га моја крвава мука и сиротиња! Изволи, господине?

Судац: Изволим, изволим, Давиде. Спусти га.

Давид: Како би било, главати господине, да га извадим из вреће, па да га привежем за 'ву једну ногу од астала, да видите мог злотвора и душманина, кости му у Зеници сагњиле! Изволи, велевлажни господине?

Судац: Изволим де, привежи га.

Давид (вади јазавца из вреће): Чувајте се, госпосподини моји, јер, ако ми се измакне, зло ће бити. За рђаво, да простите, мјесто јазавац лети. Чекај, лопове један, што се толико отимаш и копрцаш! Још сам ја снажан, и ако сам се родио некако кад се први пут почела трећина од народа ку̂пити; још ја имам снаге и кувета, и ако се већ двадесет година немам чим ни на Ускрс омрсити. Вала царевини, нашој премилостивој Земљаној Влади и славном суду, што сам и ово мало снаге очуво̂! Вала им ће чули и не чули!... Види га, господине, види како њуши: шуште ли оклен курузи. О, небо те (удара га по њушци) убило! (Врисне) Чувајте се, господини моји, измаче ми се! О, јадан ти сам, шта учини! (Јазавац се заоштрљио, накостријешио, да трчи кроз судницу. Сад полети једном прозору, сад другом; сад се затрчи под један сто, сад под други; сад опет полети вратима, сад међу ноге). Ето га управ међу краке! Чувај се, господине! Јој, јадан ти сам, ако ти што буде, никад ти го-

споји ни ја ни ти нећемо смјети изаћи пред очи! (Једва га ухватише и свезаше).

Писарчић (сав блиједи): Што си га пустио, магарче?!

Давид: Коме ти то велиш, магарче?

Судац: Што си га дријешио, будало?

Давид (смије се): Ама, чекајте, људи, да се мало приберем! Ја сам тебе питô: „Изволи, господине?“ Ти кажеш: „Изволим, изволим, Давиде.“ Е, ко је сад крив? Ја бо̑ли нијесам, јер слушам што старији изволи и нареди.

Судац: Ти си, Давиде, и будала, и ниси будала.

Давид: Вала ти на таквој ријечи ко̑ старијем и учевнијем!

Судац: Што си водио овог лопова пред суд? Што га ниси одма на њиви убио?

Давид: Како сам будаласт, море бити да би и то учинио, да не знам данашњег реда и закона. Ама, шта би ти, главати господине, дуљио, отезо̑ и натезо̑: знам закон, па нећу преко закона. Нећу преко закона, па уби ме!... Неке године, док још нисам био свјештио вашег закона, убио сам у тој истој њивици једног јазавца. Биће ваљда брат овог лопова. Увати ме царски шумар и оглоби с пет воринти. Кад метну паре у џеп, оштро ми запријети: „Не смијеш то више чинити, јер и јазавца данашњи закон брани“. Е, кад га брани, нек му и суди, кад штету почини!... Само имам оно нешто крезубе бабетине, и ту њивицу куруза што сам имо̑, па ми овај лопов сатра и са земљом сравни. Осушили се јадни курузи, па кад прођем покрај њивице, обузме ме туга и жалост. О, како тужно шуште чемерни, сломљени курузи! Реко̑ би чојек, да уздишу за осветом и правдом... Само (плаче), само сам ту њивицу куруза имо̑, па...

Писарчић (заједљиво): А како ти се зове њивица? То треба славни суд да зна.

Давид (старе суду): Чудновато се, дијете, зове њивица. Зове се: *Ни Давидова ни царска ни спаиска*. Тако јој је име и тако је, чини ми се, и боље у суду записато.

Судац (смије се): У тебе, Давиде, све то некако запетљано. Како се то зове њивица: *Ни Давидова-ни царска ни спаиска?* Како то?

Давид: Е, лако, господини моји. Све ћу вам казати по реду и закону. То је њивица крчевина. Ја сам је искрчио, па велим: моја је. Око те је њиве царска шума. Накрај њивице, управо кад се пође доље Маркановом Точку, стоји дирјек, убоден у земљу, с оне двије кô кантарске куке (С. Š.). То веле кô пише: царска шума. Боже мој, Боже, чудне љепоте у вашег цара! Боже мој, Боже, сваком ли се данас одаје чест: царска шума! За турског суда: свачија, ничија шума, а данас царска шума. Па кажем вам, око те је њивице царска шума, те грунтовник вели: „Истина, Давиде, ти си је искрчио, али то је царска шума. Пошто си искрчио царску шуму, остала је царска земља. Шума је царска, па и земља мора бити царска". Сад долази спанја: „Лажеш, Влаше! Ниси је искрчио, већ је то, бивакарце, од давнина зиратна земља, а сваки комадић зиратне земље мој је!" На чијој је страни права, не знам. Само знам да зато свијет ту њивицу зове *Ни Давидова ни царска ни спаиска*. А ја би рекô да свијет у једну руку има и право, јер та њивица, како сте чули, није ни моја ни царска ни спаиска, већ овог проклетог лопова и брезаконика. Док се ми вамо свађамо и препиремо чија је, а он се поистија слади и дебља, што но веле, кô шокачки пратар. Зато вас молим и преклињем да га што теже осудите. Мени је овај славни суд много добра учинио. Од многе ме је бриге и невоље ослободио...

Судац: Баш од многе те невоље ослободио? Како то?

Давид: Да, да, од многе ме је биједе и напасти ослободио. Све ћу вам, господини моји, казати по реду и закону. Имô сам сина. Снажно, младо и витко момче кô јела. Није био ни мало на ме налик. Бацио се био на ђеда, мога оца, што је у пошљедњој буни у Црним Потоцима погинô. Снажно и витко момче, али наопако и злочесто да Бог милостиви сачува! Узеше га у војску, послаше га у Грац и ја дану' душом. Ла~и, око Часни' Верига, донесе ми кнез црну књигу и *три* воринта: „Давиде, умрô ти син, па ти царство шаље три воринта. То ти је награда". „О, добре царевине, крст јој љубим!" лијепо ја јаукну' од радости, а жена и дјеца заплакаше. „Брате, кнеже, врати ти та три воринта царевини. Право ће бити и Богу и људма, да то царевина узме себи кô, рећемо каз'ти, неку награду, јер она је мене од напасти ослободила". — Онда сам имô једну краву, добру, дебелу краву. Од уста сам своји' откидô, па сам њој давô. Кажем вам, добра, дебела крава, али зијанћараста, да Бог заклони! Прескочи ти преко плота и ограде куд занесе! Сатра ми сваке године љетину. Дочу то некако славни суд. Ето ти једног дана оног шикуције што купи мирију и порез: „Давиде, вели, дочуо суд да те снашла биједа, па ме је послô, да... Како би било да ми ту несретну краву претеслимимо царевини, па нек се она тамо ш њом мучи и девера?" „Вала, велим ја, царевини која се толико за ме брине! Води, брате, води одма!" — Онда сам имô четри козе. За турског суда мирне кô овчице, а кад заступи окупација, опјетише и оне слободу, Бог и' убио, па се не дају сносити! Почне и' она моја крезуба бабетина мусти, а пошљедња ногом у кабô, па пролије варенику. Дочу јопе некако царевина. Ето ти шикуције: „Помози Бог, Давиде! Здраво, мирно?" „Добро, вала Богу, како си ти?" Туј се упитасмо за здравље, док шикуција поче: „Тебе, Давиде, зар

још снашла напаст: немирне ти козе, па пролијевају варенику? Како би било да и' предамо порезном уреду, па нек се он ш њима мучи?" „О, да добре царевине, милостиви Боже!" запесо' се ја и лепо јаукну' од некакве силне милине, а жена и дјеца од велике радости зајецаше. „Гони, брате, љубим ти стопе твоје, гони!" И, Бога ми, чојек — вала му, вала и њему и премилостивој царевини! — оћера несретнице и опрости ме напасти. — Од свега мала и имаћа остаде ми још један прасац, добар, дебо прасац, али зијанћараст и несрећа једна! Потра курузе, поједе тикве и миспраче, све поједе и пождера, да опростите, ко какав шикуција. Направим му јармац и метнем вако ко сад теби (скида руке и показује на Писарчићу), не буди примијењено, око врата, али не помаже. Скочио свијет на ме ко на бијелу врану: „Твој прасац, Давиде, упропасти и тебе и нас!" Од уста до уста, док и царевина не дочу. Ето ти шикуције: „Е, баш си, вели, Давиде, баксус! Ни у чем ти се не да!" „Доста, брате! Знам!" викну ја, па га загрли' и пољуби'. „Доста! Гони! Вала ти, вала и теби и премилостивој царевини која се она за ме толико брине? Вала вам ће чули и не чули!"

Писарчић: Не знате ви, господине, још ових босанских сељака. Дапаc овај Давид хвали и узноси царевину до неба, а сјутра би се, онако сакат, дига у буну и пошâ против овог славног суда. Знамо се, Давиде, знамо. Сви сте ви једнаки.

Давид (уноси се писарчићу у очи): Ко?! Ко, болан? Зар да се ја дигнем у буну?! Драго моје дијете, видим, паметан си и учеван си, али немој ме, тако ти царског крува, мусаведити и бијелити код овог царског суда! Зар да се ја дигнем у буну? Болан, болан, ја би' главу своју положио за 'вај суд!... Него, прекљињем те, главати господине, та овог лопова што теже осуди. Свега ме упропастио. Скини

ми га с врата, тако ти царске службе! Нас је, сељаке, кажем вам, овај славни суд од млого чега ослободио. Не ричу нам више са пландишта задригали бакови нити нам боду чељади; не тару нам више силне воловашице плотова и ушјева кô у оно старо, блентаво, турско вријеме. Данас не мореш виђети у свијета жировне и баковите сермије. Што нам је славни суд оставио, то је мирно, ћудевно, паметно; истина, мало мршаво и слабо, али за нас, блентаве Бошњаке, и није друго!...

Писарчић: Е, та ти је, Давиде, на мјесту.

Давид: Свака је моја, дијете, на мјесту, свака! Немој мислити да није. Него, кажите ви мени, оћете ли већ почети овог брезаконика осуђивати или нећете, да знам на чему сам?

Судац: Ти си, Штрбац, права правцата будала. Јазавца осуђивати! Ти си луд, божји човјече!

Давид (као увриједјен, љутито): Немој ти, господине, тако! Док јадни тежак свјешти ваш ред и закон, а ви одма: ти си луд, ти си будала...

Судац: Ти то, Давиде, показујеш руком на ме? Пази-де се!...

Давид (наставља мирно): Да сам ја луд, ја би' био у лудој кући, а не би се данас разговарô с царским људима. Ама, зар није тако? Него ви њега осудите. Ако га не осудите, скочићу у Врбас, јер жени не смијем на очи.

Судац: Зар ти је тако жена наопака?

Давид: Е, мој господине, не дô ти Бог ш њом живити! Ништа ти нема горе, главати господине, него кад се удовица распали, да Бог милостиви сачува! Кадра ти је и једну, штоно веле, царевину задрмати. Ама, не знам, главати и велевлажни господине, који ме ђаво натента да се удовицом оженим. И најпослије доћи ће ми главе.

Писарчић: Зар си удовицу оженио?

Давид: Како рече?

Писарчић: Зар си удовицу оженио, питам те?

Давид: Тако ти младости, дијете, не уплећи се у разговор кад ништа не знаш. „Зар си удовицу оженио?...“

Судац: Вас се двојица не разумијете. Мене ћеш ти боље разумјети. Је ли те та твоја жена, на име садашња, оженила као удовица или као дјевојка? Ваљда сад разумијеш?

Давид (зачуђено): Ама, господине, немој *ти* барем бити будала! Како ће мене моја рођена жена оженити?!

Писарчић (напреже се озбиљно да разјасни Давиду): Је ли та твоја жена, на име коју сад имаш, је ли, питамо те, била прије оженита?

Давид: Жена оженита! (Крети се зачуђено и хода по соби). Жена оженита! Ама, зар се у вашој земљи жене жѐне?

Судац (Дуго размишља): Колико је стара та твоја жена?

Давид: На има једно тридесет година с једне стране, а...

Писарчић: Но, млада је још.

Давид: Дабогме, да је млада. Још јој предњи зуби нијесу падали.

Писарчић: На добро, кад је тако млада, онда си је морá дјевојком оженити.

Давид (упрепастио се од чуда): Ама, шта је теби?! Како ћу ја жену дјевојком оженити? Шта би то онда било? Бога ми, дијете, ја би рекô да ти нијеси саставио око лијеске... Што ћу ја жени дјевојку доводити!

Судац (трже се): А, сад знам! Јеси ли је довео као удовицу или као цуру?

Давид: Е, сад и ја знам! Довô сам је кô удовицу. Три пута се удавала. Ја сам је чак из треће руке добио. (Сви се смију. Судац нешто би ћежи). На кажем ти, главати господине, напака је, злочеста, цан-

дрљива, а, нема вајде крити, од поповске је лозе, па је и паметна и зорли учевша жена. Кад почне некакве царске палиграпе набрајати, мени стане памет. Али љута је, да Бог милостиви сачува!

Судац: Што се не потужиш пароху, па нек је изгрди?

Давид: Коме рече, да се потужим?

Судац: Пароху дотичном.

Давид: Шта је сад јопе парох?

Писарчић: Поп, поп, Давиде.

Давид: А, поп! Жалио сам се два, три пута, па поп вели: „Давиде, каже, пошто није вјенчана, не спада под црквењске палиграпе. Тужи је, вели, суду. Наћи ће се ваљда и за њу који палиграп, јер овај њиов цар има за свашто закон".

Судац: А што је ниси вјенчао?

Давид: Иште поп млого за вјенчање?

Судац: Колико?

Давид: Иште, болан, четрдесет воринти, а сва она моја крезубача у темељ не ваља пет воринти!

Судац: Е, кад је тако љута, а није вјенчана, отерај је. Слободно је мореш отјерати, Давиде.

Давид: Давно би' ја то учинио, али ми се не да. Жао ми је. Нешто би ти казо̑, ама ме је срамота...

Судац: Ништа се ти не стиди.

Давид: Ти кажеш, да је оћерам. Како ћу је оћерати, кад ми је, да простиш, слатка и драга, Бог је не убио! Чујеш, главати и велевлажни господине, невјенчана је, прошћеш, жена и слађа и дража од вјенчане. Е, то сам ја нако свјештио и у својој глави, штоно ви велите, проштудијеро̑. Нема вајде крити, драга ми је и слатка, али неки пут ражљути се, па оће да ме удави. Да ми ланьске године о Лучин-дану, не даде свјет један царски оружник горе на Кадиној Води, не би се ја данас с вами разговаро̑, већ би трунȏ у леденом гробу. Напуни ми чојек лулу ду-

вана вала му! па ће на поласку: Давиде, вели, паметан си и бистар домаћин...

Писарчић заједљиво се осмјехујући: Е, баш си бистар и памјетан!

Давид: Дијете, молим те кô што се Бог и старији моле, не прекидај ме у ријечи! Не прекидај ме у ријечи, тако ти царског крува!... „Паметан си, вели, и бистар домаћин, али ћу ти још дати један свјет. Кад ти гођ, каже, дође до густог, било код људи, било на суду, ђе било, вели, да било, ти само подвикни нако од срца: Живила наша премилостива Земљана Влада! Немај бриге, све ће на добро окренути". Поче ме жена једном тући. Увати ме за грло, да ме удави. Сјети се ја свјёта: Живела наша премилостива Земљана Влада! Остави жено, Бог те убио. Живела наша премилостива Земљана Влада! Остави, жено, Ристос те убио. Живела, продера' се из свег грла, наша премилостива Земљана Влада у Сарајеву! Она сва поблиједи, руке јој обамријѐше. и ја се спасо'. А да не би свјета, одо' ти ја под црну земљу. Јутрос ми је запријетила! „Ако ми, вели, не донесеш од суда написмено, да су тог јолпаза осудили на вјешала или у Зеницу, не иди ми на очи жив!" Па сад вас молим и преклињем да га што теже осудите...

Судац: Ја овом човјеку не знам ништа!

Давид: Што, господине, што сам ја скривио нашој премилостивој Земљаној Влади и славном суду, па да им је дражи овај брезаконик и одметник од мене? Он не признаје ни суда ни закона ни палиграна, па још му суд, видим, иде на руку. Каква је то правда?! Немојте, господини моји, гледати што сам ја чојек сирома сељак, већ судите по правди и закону. Ми смо сељаци с овим судом до сад задовољни били, па би жељели и од сад.

Не дижемо се, не бунимо се, не тражимо од Земљане Владе никакве праве кô газде...

Судац: А какву пра́ву траже газде?

Давид: Нешто сам начукнô неки дан доље у чаршији, да ове наше газде...

Писарчић (пакосно): А, шта знају те ваше газде?

Давид (љутито): Дијете, очњег ти вида и царског крува, не прекидај ме у ријечи! Ама шта је теби данас?! „А, шта знају те ваше газде!“ А шта ти знаш, вузле једно вузласто, осим тог царског чина на теби?! Зелен си, дијете, зелен кô зелена грана у гори зеленој.

Писарчић: Глупи су они, Давиде, кâ глуво доба. Не знају они ништа, ама баш ништа они не знају!

Давид (још љући, пакосећи): Баш ништа не знају? А ко оно зна, вузле једно вузласто, осим тог царског чина на теби, направити од аршина аршин и пô, од оке пôке, а од пôке оку — како кад, а?!! Е, де-де сад кажи, немој врдати! Е, мој синко! Зелен си, зелен кô зелена грана у гори зеленој.

Писарчић (зацрвенио се): Ја сам контâ нешто друго, а и та ти је на мјесту.

Давид: Свака је моја, дијете, на мјесту, свака. Немој мислити да није.

Судац (хода по соби, трља руку о руку и смијући се): Шта си ти то, Давиде, начукнуо доље у чаршији? Какву праву траже газде?

Давид: Знате ви то боље него ја. Видим ја, ви кô ћерате шегу са мном.

Судац: Не знамо, вјере ми, Давиде.

Давид: Баш не знате? На мере бити да не знате?

Судац: Не знамо, не знамо.

Давид: Ама, како то да не знате? Е, оћете ли осудити овог јолпаза, па ћу вам казати? Кажô ја вами не кажô, ви њега по закону морате осудити.

Судац: Хоћемо, осудићемо га, само нам кажи све што си начукнуо.

Давид: Изволи, господине, да пиједнем? Баш сам се млого уморио. Изволи, господине?

Судац: Изволим, изволим, Давиде. Сједи, па нам кажи какву праву траже газде.

Давид (сједа): Чудновату праву, главати господине, траже газде. Не знам ти ни казати. То ти је некаква варица, нешто шарено, нешто буди Бог с нами! Траже од Земљане Владе да нам изволи да се више не зовемо само Србови кô од Косова, већ српски, прекославни, школски, црквењски и ато-но-то.... Ову пошљедњу ријеч не могу изговорити, па уби ме!... Ето, таки Србови да будемо. То они траже, чујем доље у чаршији, већ пуни' шест година, па не могу да нађу.

Писарчић: Помрчина, Давиде, помрчина, па не виде од очију.

Давид: Море и то бити.... Неки ме дан, баш ће бити у прошли пазар, пита газда Стево: „Признајеш ти, Давиде, да си српски, прекославни, школски, црквењски и ато-но-то...“ О, тешке ријечи, крст јој љубим! Прије би' сломио језик, него што би је изговорио... „Јеси ти, Давиде, таки Срб?“ „Шта је то, газда? Каква је то сад нова вјера настала? Да ви нас, газде, не ћете поримити? Није вам вјеровати, газде сте. Ја сам Срб, а таки Срб, Боже сачувај и заклони!“ Он се ражљути, па подврисну: „То је наша, газдинска права што тражимо од Земљане Владе! И ко таки Србин није — није ни Србин, већ Швабо, Шокац, шпијун, издајник!“ Ја сам богме, велим, газда, мислио да ви тражите да царевина укине ову проклету трећину и десетину, а ви почели некакве будалаштине збијати.

Судац: Па ти кажеш, Давиде, да сте ви сељаци задовољни?

Давид: О, ми смо задовољни! Притиснуло нас добро са свију страна; од некакве силне смо се милине умртвили, па једва дишемо... Али ми је врло тешко, што ми газде кажу да нијесам Срб. Ја нијесам Срб! (Устаје са столице, и живо сијева и стријела очима суца).

Погледај ме, господине, добро ме сад погледај: мјерио сам се на два царска кантара, на турском кантару и на кантару овог вашег цара, па ни драм мање ни драм више од двадесет и пет ока! А кад се *Срб* у мени напири и надме, нема тог царског кантара на 'вом свијету који би ме могô измјерити!!!

Судац (*у себи*): Ово је чудноват створ.

Давид: Тако је то код мене све тешко, оловно, чврсто.... Још сам ја нешто начукнô. Газда Стево каже да сам издајник, е па кад сам издајник, ја ћу и то издати.

Судац: Шта је то, Давиде? Де-де нам кажи.

Давид (*устеже се*): Бога ми, не смијем. Не смијем, господине, убиће ме газде.

Судац (*живо облијеће око њега*): Кажи, не бој се ништа.

Писарчић: Кажи, Давиде, кажи. Не бој се, кад ти господин судац...

Давид: Крсног ми имена, не смијем. Не смијем, људи! Још ви не знате што су наше газде. Паметни сте, учевни сте да се даље не мере, али...

Судац (*још живље*): Кажи, не бој се ништа!

Давид: Ама, казаћу, па нек иде глава!... Има ли у вас школа што се зове *терезијанска?*

Судац (*говори с Писарчићем њемачки*).

Давид (*скочи са столице као опарен, стаде између њих и поче махати кажипрстом*). Никс, никс! Никс, ништа то не припознајем! То се мени о глави ради! А, никс,

Судац (*умирује га*): Не бој се ти ништа. Нешто сам заборавио, па питам господина... Има, Давиде, има така школа у нас.

Давид: Па баш има у вас така школа терезијанска што се зове?

Судац: Има, има.

Давид: У тој се школи вашој, терезијанска што се рекне, уче барунски, грооовски, а један ми газда рече да се туј и царски синови уче?

Судац (у себи): Шта ће ово сада да буде?..... Истина је то све, Давиде, па шта онда?

Давид: А знате ли ви чији се синови још у тој вашој школи, терезијанска што јој се вели, уче?

Судац: Не знамо.

Давид: Не мере бити да не знате? Како ви то не би знали? Ја сам, болан, начукнô доље у чаршији, да се у тој школи уче дјеца највјернији' службеника вашег цара, која ће послије, кад одрасту, управљати и дрмати цијелом вашом царевином. А у тој истој школи, можда под туђим именом, уче се синови најдуплијег газде у цијелој Босни и Ерцеговини.

Судац: Добро је то, Давиде, за нашу царевину.

Давид: Е, мој господине, ја сам мислио да си ти паметнији и вјернији свом цару. Зар ти не знаш, болан, да се њиов отац дигô против царевине, али с врло мало мозга у башуни. Паметан је, истина, толико да зна од оке направити пôке, али то је мало, врло мало, кажу газде. Зато је синове и послô, код толики' наши' школа, у ту вашу школу, терезијанска што се зове, па кад та дјеца, мајчин сине, поприме вашу учевину, поватају ваше планове, списе и протокуре, па се онда врате у очеве дворе, тешко вами! Оде Босна; оде вала, кô да је нијесте никад ни имали! Тако ће бити, кунем вам се Богом живим, и моје вам сузе неће помоћи! Болан, болан, ја би крви своје уточио овом суду и нашој премилостивој Земаљаној Влади, па зато вам ово и кажем. Него ви одма, овог часа, ударте тел на царство, да се та дјеца одстране из те ваше школе, терезијанска што јој се вели.

Судац: Ја овог човјека не разумијем.

Писмоводитељ: Ја би река, господин судац, да је он бена?

Давид (гледа га преврнуто): А ја би јопе *река* да он није бена! Како ти, болан, мореш рећи да сам

ја бена? Ја за тебе нијесам никад чуо нити сам те до данас својим очима видио, па још знам како ти је име. Оћеш да се окладимо; о главу да се окладимо?

Судац: Ви сте, господине, јуче дошли овамо?

Писарчић: Да, јуче сам дошâ.

Судац: Никад нисте видјели овог човјека, нити он пак вас?

Писарчић: Никад! Никад га нисам видио, а ни он мене.

Судац: Е, Давиде, како је име господину? Ако погодиш, одма ћемо јазавца осудити, ако не погодиш, губи се!

Давид: Погодио ја, не погодио, ви овог лопова по закону морате осудити. Ја само оћу да кажем овом дјетету да нијесам ни бена ни будала.

Судац: Е, добро је, Давиде; пристајем и на то. Само ти кажем, ако погодиш како је господину име, теже ћу тог лопова осудити. Дакле, како је име господину?

Давид (устаде, устаче капу, опет је скиде и пружи руку писарчићу): Здраво мирно, господин Дане, или...

Судац (изненађен): Сакрамент! Погоди!

Писарчић: А, враг му баби, погоди!

Давид (поносито и мало заједљиво): Бога ми, и погоди!

Судац: Е, овај ми је човјек потпуно загонетан! Ама, од куд ти знаш да је господину име Дане? То ти је морао неко казати, или си од неког чуо?

Давид: Млого сам ја, господини моји, свијета прошô, из млого вуруна крува но, са млого врела воде се напио. Одајући по свијету и народу, на свашто сам пазио и ово сам уверчио: Пођеш ли доље кроз Лијевче, испод Бање Луке, сваком је готово другом чојеку име Тетоје или Недо. Пођеш ли горе Гламочу, па сретнеш чојека, вичи: „Помози Бог, Сâва!“ Горе ти је све голи Сâва. Нанесе ли

те пут тамо врлетној и каменитој Лици, скидај капу и вичи: „Добар дан, Дане!“ или „Добар дан, Мане!“ Нећеш погријешити. По говору видим да је ово дијете из Лике, па ето од куд знам како му је име.

Писмарчић: А, враг га однио, тако је! Мом је брату, што је у жандарима, име Мане, а у самом пешем мјесту има пет, шест Дана и Мана.

Судац: Па ти, Давиде, ниси, како видим, будала?

Давид: Ко каже да сам будала?

Судац: Не каже нико, него... Како ти можеш, божји човјече, тужити јазавца?

Давид: А како ти мене још мореш тако питати? Зар ти мислиш, болан, да ја не знам да овај ваш цар има за свашто закон? Знам ја то, знам; добро ја то знам. Немој мислити да не знам!

Судац: Ама, ето, Давиде, да речемо да има закон и за јазавце, опет је то некако незгодно. Бистар си и паметан човјек, промисли се... Ти знаш кад суд неког осуђује треба да зна колико је стар, је ли ожењен, има ли дјеце, како говори, које је вјере. Све је то потребно суду. Ето, које је вјере тај твој несретник?

Давид: Никакве! Да је икакве вјере, не би дирô у моју сиротињу.

Судац (смијући се): Је ли ожењен?

Давид: Јест, ожењен је.

Судац: По чем знаш?

Давид: Знам вамо по нечем. То не треба славни суд да зна. Срамотно је то вољe и помислити, а камо ли изрећи. Ожењен је, ожењен!

Судац: Има ли дјеце, враг га однио, кад је ожењен?

Давид: Има. О, да му видиш дјеце и вамилије! Пуна и' долина више оне моје јадне и једине њивице што се зове *Ни Давидова ни царска ни спанска*.

Судац: Како говори, Давиде, тај лопов; којим језиком?

Давид: То ти, главати господине, нако посигурно не умијем казати. Бркљачи кô и ти и ово дијете, кад сте се нешто мало прије договарали. Забркљачи-де, господине, мало на њег, да видим оће ли...

Судац: (смије се, говори нешто и удара јазавца по њушци).

Давид: Види, господине, види како диже њушку, како те разумије! Види курвина сина како се кô ђоја ражалостио. Не претварај се, лопове један! И ако говориш господиновим језиком, то ти неће помоћи. Слободно, немој се претварати.

Судац: Кад је рођен; колико је стар овај твој лопов, Давиде?

Давид: Није он ни стар. Млад је он још.

Судац: Не питам те то, већ бих рад знати колико му је година. И то ми је потребно.

Давид: А колико има година од кад сте ви дошли у Босну?

Судац: Па има тако двадесет и три, и четири године.

Давид: О, млого, по Богу брате! Збиља, кад ћете ви већ... Е, толико је година, од прилике, и овом лопову, шјеме му се затрло!

Судац: Како ти то знаш?

Давид: Знам вамо по нечем. Пиши ти слободно, толико му је.

Судац: „Пиши ти слободно, толико му је!“ Ти то мени као да заповиједаш, а? Ухватили смо те, Давиде! Не знаш!

Давид: Ама, пиши, господине, кад ти кажем, толико му је.

Судац: Ама није то тако! Мораш казати по чем то знаш.

Давид: Е, кад ћеш да кажем, казаћу ти: дира у туђу сиротињу, па ја мислим да је баш за вашег земана рођен. Ето по чем знам!

Судац: Како, како?

Давид: Све полако... Опрости, господине, помео сам се. Опрости, господине, молимо те, збунио сам се, па не знам ни шта говорим. Кад гођ уђем у славни суд, чини ми се да ме из свију ћошкова боду у очи оне несретне, палиграпске куке. Жена ме је, Бог је убио, устрашила, она моја крезуба бабетина!

Писарчић: Ја бих рекă, господин судац, да се овај човјек претвара?

Давид (у себи): Е, мој синко, зар ти то сад видио?... Не гријеши, дијете, душе. Не биједи ме код славног суда!... Ето, господине, казô сам све што си ме питô. Сад морете тог лопова по закону осудити.

Судац: А име?

Давид: Име му је Јолпаз Давидов. Тако га свијет зове, а тако ће му и славни суд позовке писати, ако га данас не осудите на вјешала. Село му се зове Мелина, котар Бања Лука, окружље Бања Лука, а земља, мислим, главати господине, да ће и њему бити Босна? Кућна му је лумера, каже кнез, оне двије кантарске куке (Ć. Š.).

Судац (устаје): Давиде, чуј сад! Закон осуђује...

Давид: А камо оно: У Име Његово? А, не, господине! То ништа не припознајем! Ја се држим реда и закона! Да сам ћио радити преко закона, ја би њега сăм у шуми убио. Знам закон, па преко закона не дам ни свом рођеном оцу!... Ви њега морете, ако закон допушта, и у свилу и у кадиву обући, па га онда пустити нек се шеће по чаршији, не буди примијећено, кô какав пријестолник. Не ћете ли по реду и закону, има у овој земљи и Окружни Суд, има паша преко бостива Земљана Влада, а овај исти Давид с овом истом својом блентавом главом и с оним истим лоповом, могô би једног јутра и у

Бечу осванути. Немојте ви мислити шта мислите! Ако не чујем оно: У Име Његово, одма идем на Окружни Суд.

Судац: Па ето, Давиде, у име његово закон осуђује Јолпаза Давидова на двадесет...

Давид (претрже га): Молим те, главати господине, кô што се Бог и старији моле, држ' се само реда и закона! Није тако, већ 'вако: Славни суд у Име Његово осуђује Јолпаза Давидова из села Мелине, котара Бања Луке, окружља Бање Луке, земље... (окреће се Писарчићу). Шта би ти рекô, дијете, је ли и њему земља Босна, или је с вами дошô уз ову пошљедњу буну?

Писарчић: Из Босне је он, Давиде.

Давид: Ако није дошô из ваше земље, окотио се вође за вашег земана, па јопе је све једно. Де-де, господине, настави, да чујемо!

Судац: Славни суд у име његово осуђује Јолпаза Давидова, стара двадесет и двије године...

Давид: Е, вала ви за то! Сад видим да си чојек од реда и закона. Ја сам заборавио мало прије казати колико му је година. Чојек нек иде по реду и закону, па да је црни Циганин, он ти је одма код мене добар. Е, вала ти за то! Де-де, господине, даље.

Судац: Славни суд у име његово осуђује Јолпаза Давидова, стара двадесет и двије године, ожењена...

Давид: И за то ти вала. И то сам заборавио казати. Ожењен је, кости му у Зеници сагњиле! Ама, не знам што се и уплећем у послове славног суда? Ја знам тужити, али не знам судити. Није ме Бог за то створио, па ет'! Де-де, господине, да чујемо.

Судац: Славни суд у име његово осуђује Јолпаза Давидова, стара двадесет и двије године, ожењена, из села Мелине, котара Бање Луке, окружја Бање Луке, земље Босне, а кућне нумере оне као

двије кантарске куке (С. Š.), на двадесет година тешке тамнице у Зеници...

Давид (скаче од радости и удара јаза:ца по њушци): О-о, јазо! Чуј-де, јазо! Оћеш још мало куруза̑, јазо? Јазо! Јазо, болан, што не говориш?! Јадна ли ти и прежалосна мајка твоја! Има, има и за тебе закона у 'вој земљи; немој мислити да нема!

Судац (наставља): Исти је Јолпаз Давидов упропастио Давиду Штрпцу читаву њиву куруза....

Давид: ...која се зове *Ни Давидова ни царска ни сйаиска*. Само, молимо, по реду и закону!

Судац: ...која се зове *Ни Давидова ни царска ни сйаиска*, на основу чега је горња осуда и изречена. Јеси ли сад задовољан Давиде?

Давид: Вала славном суду! Ја сам задовољан осудом. Само још ово, нако испред мене, додај: Давид Штрбац из села Мелине, котара Бање Луке, окружља Бање Луке, земље Босне, а кућне лумере четрдесет седме, захваљује се царевини, нашој премилостивој Земљаној Влади и славном суду, што су га од свега ослободили и, штоно веле, кô прст оголили. Вала им, ће чули и не чули! То ти додај, нако испред мене, а у име моје... А сад вас питам по реду и закону, ко ће мени штету платити што је овај лопов починио? Из царске је шуме, па ја млим...

Судац (смјуљи се и пружа му мало новаца): Ево ти, Давиде, за штету, а овај ће лопов сјутра у Зеницу.

Давид: Је ли то из царске касе? Да то није каква милостиња, кад је тако мало? Ако је милостиња, не примам!

Судац (даје му још): Није милостиња. Новци су из царске касе. Плаћа ти се штета.

Давид (меће новце у кесу): Е, вала царевини, нашој премилостивој Земљаној Влади и славном суду! Болан, болан, ја би, крви своје, и ако је снажна и

отровна кô змијски ијед, уточио нашој премилостивој Земљаној Влади...

Судац: Како, како?

Давид: Све полако...

Судац: Човječе, не разумијем те!

Давид: Мука је мене и разумјети, јер сам врло ћошкаст чојек. Чуо сам ђе говоре људи да су двори некаквог чивутског цара Соломона били на дванест ћошкова, а ја би се смио својом дјецом заклети да на мени има двадесет и четири ћошка. Ја нијесам крив што ме драги Бог таког створио, да у једном сату двадесет говора започнем, а ниједног не довршим. Мука, жива мука је мене, главати господине, разумјети!

Судац: Ја те не разумијем, али ће те разумјети један други господин. Причекај ти, Давиде, сад ћу се ја вратити (излази).

Давид (забринуто): Куд ово оде главати господин судац?

Писарчић: Сад ће господин доћи.

Давид (у себи): Не слути ово на добро! А, у мој сирац! (одмахну руком и стаде се шетати по судници и разгледати слике). Види, дијете, како се и ја знам шајцати. На моју душу, умио би се шајцати кô и сваки царски службеник. Само ми је лијева нога мало краћа од десне, па се млого гегуцам... Чија је ово штрампа, дијете?

Писарчић: То је цар.

Давид: Зар ово ваш цар?

Писарчић: И наш и ваш.

Давид: Није, брате богме, наш. Је ли ово твој шкрљак?

Писарчић: Јест.

Давид: Па како ће бити мој? Е, моје дијете, да је ово наш цар, ја би' од радости заплакô. Наши цареви, што но веле, бише и преминуше. Него сам начукнô, да ми, Србови, имамо једног краља и је-

дног књаза. Дај ми кажи, тако ти царског крува, а видим паметан си и учеван си: би ли се икако, икако мого од тог нашег краља и књаза истесати макар један осредњи цар, јер смо се ми, Србови, одавно зажељели царева?

Писарчић: Добар је вами и наш цар.

Давид (у себи): Из Лике си, дијете, али не наведе на танак лед!... Не велим ништа, господине. Добар је. Само још да укине трећину, десетину и, рећемо каз'ти, ове глобе — никад бољег цара!

Писарчић: Онда би био и ваш?

Давид: Е, то ти посигурно не умијем казати, јер се не мере сваком рећи: Царе Лазо, честито кољено! Јок, господине, то се сваком не говори!... А чија је ово штрампа?

Писарчић: То је оно што ви, сељаци, зовете Земљана Влада.

Давид: О, чекај, љубим је, да је видим! (пење се на столицу, надноси руку над очи и дуго, дуго гледа). О, зар ћорава[1] наша Земљана Влада, гӧд јој њезин! (паде са столице). Зато нами, грдна рано, све ћораво и иде у овој земљи!

Судац (улази с доктором): Шта је то?!

Давид: (дигне се): Ништа, главати господине!... Е, људи моји, да сам јуче умро, не би' знао да је наша премилостива Земљана Влада ћорава!

Судац: То је тај сељак што тужи јазавца. Молим Вас, господине докторе, да га прегледате. Сад ми се чини будала над будалама, сад опет врло бистар и паметан. Чудновато и загонетно створење!

Доктор (с неке висине): На први поглед то буде била будала, blödsinniger Kerl. Crétin! (Давиду) Како се буде звала?

[1] Поглавица Земаљске Владе за Босну и Херцеговину, Његова Преузвишеност, Господин барон [illegible] [illegible] је, кад га негдје у рату, [illegible]

Давид: Чекај, чоче, да се кô људи најприје упитамо за здравље, па онда... Здраво, мирно, господине? Како си? Како је госпоја? Је л' она здраво сванула?

Доктор: Но, како име, како се буде звала?

Давид: Господине доктуре, није пукло, већ је никло...

Доктор (љутито): Но, како се буде звала?

Давид: Ја се буде звала, ајд кад оћеш тако, Бог те убио, Давид Штрбац, село Мелина, котар Бања Лука, окружље Бања Лука, земља Босна, кућна ми је лумера 47. Тако ме славни суд пише и тако ми позовке шаље.

Доктор (церека се): Тај си уобразил да граф јест! Но, што то јест? То велик име и тител како код један граф имала ти?

Давид: А, ја се држим реда и закона кô и сваки гров!

Доктор: Имала шена?

Давид: О, имала зорли, кабасто учевна жена!

Доктор: Имала деца?

Давид: Имала, господине доктуре, двоје женске дјеце и двије цурице кô двије златне јабучице.

Доктор: Но, два шенска и два мушка деца?

Давид (полагано): Е, мој злоглави врнто и мој блентави ћићулајкане!... Да, тако је, тако.

Доктор: Што тушила јасавац?

Давид: Тужила... изјела читава њива куруза.

Доктор: Но, ти будала! Ко тушила јасавац, шивотиња тушила? То ништ друго већ будала! Са шивотиња, са јасавац нема сакон...

Давид: А, има, има у вашег цара! То смо виђели данас. Немој ми кварити рачуна!

Доктор (следа га са свију страна, упосли му се у очи, вади некакву справу и мери му главу).

Давид: Шта?! Зар се у вас и памет на гради мјери? Зато сте ви тако и паметни!

Доктор (шапће): Тетередесет...

Давид: Зар ја четрдесет гради будаласт?! О, млого, по Богу браћо! Па колико сте онда ви?

Писарчић: Јест, јест, Давиде, четрдесет си гради будала.

Давид: Шути, вузле једно вузласто! (Испреси се, затрепта очима, у којима се засвјетлише сузе неизмјерне мржње и пакости). Нијесам ја, господини моји, четрдесет гради будала, већ сам ја вами за то чудноват, што у мени има милијун срца и милијун језика, јер сам данас пред овим судом плакô испред милијуна душа које су се од силног добра и милине умртвиле, па једва дишу! (Сви га гледају забезекнуто). Због Бога, јазо! Због Бога, господини моји! Због Бога и ти, вузле једно вузласто! С Богом остајте сви и не замјер'те на енглену.

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I коло (1892)

1. *Живот и прикључења Димитрија Обрадовића*, свеска I. са сликом писчевом, за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

2. *С мора и са сува*, црте др. Милана Јовановића. (На силу хаџија. Голуб на стрељи. Силна реч. Cherchez la femme. Покрштеница. Крвава работа. Маћеха.) Цена 1·40 дин.

3. *Даворје*, Ј. С. Поповића, са сликом писчевом, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 2 дин.

4. *Бакоња Фра-Брне*, написао Симо Матавуљ, с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена 2 дин.

5. *Драмашки списи* Косте Трифковића, свеска I. Француско-пруски рат. Честитам. Школски надзорник. Набирачица.) са сликом писчевом, за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

6. *Истинска служба*, написао И. Н. Потапенко, превео с рускога М. Ђ. Милићевић. Цена 2 дин.

7. *Историја српскога народа*, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I од најстаријих времена до краја VII века. Цена 1·40 дин.

II коло (1893)

8. *Живот и прикључења Димитрија Обрадовића*, свеска II. за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

9. *Мемоари проте Матеје Ненадовића*, са сликом књижевом, за штампу приредио и предговор, регистар и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена 2·80 дин.

10. *Два идола*, роман, написао Богобој Атанацковић, са сликом књижевом, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

11. *Камено доба*, написао Јован Жујовић, са 73 слике у тексту. Цена 2 дин.

12. *Прве жртве*, приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. Цена 1·40 дин.

13. *Из природе*, мањи списи др. Јосифа Панчића (Златно Копаоник и његово подгорје. Нешто о нашим шумама. Јестаственица у основној школи. Човек у предисторијско доба. О пореклу житâ), са сликом књижевом, за штампу приредио и предговор написао Ж. Живановић. Цена 2 дин.

14. *С француског Парнаса*, преводи Владимира М. Јовановића, одабране песме од Беранжеа, Ламартина, В. Нга, Де Миса, Спли Прудома, Франса Копеа итд. Цена 2 дин.

III коло (1894)

15. *Антологија дубровачке лирике*, одабране песме од Гундулића, Д. Рањине, Менчетића, Држића, Бунића, Бобаљића, Ветранића, Наљешковића итд., за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена 1 дин.

16. *Тамо амо по Пешоку*, црте др. Милана Јовановића, свеска I (Александрија. Суецки канал. Дуж Црвенога Мора. Аден. На океану. Бомбај. Цејлон), с речником и с картом Индијскога Океана и околних земаља. Цена 1·40 дин.

17. *Песме* Јована Илића, за штампу приредио Љуб. Стојановић. Цена 1 дин.

18. *Драматски списи* Косте Трифковића, свеска II (Љубавно писмо. Младост Јосифа Образовића. На Бадњи-дан), за штампу приредио и предговор написао Јан. Л. Жи-вановић. Цена 1 дин.

19. *Водењица на Флоси*, написао Џорџ Елиот, превео с енглеског и предговор написао Андра Николић, свеска I. Цена 1·40 дин.

20. *Воденица на Флоси*, написао Џорџ Елиот, превео с енглеског Андра Николић, свеска II. Цена 1·40 дин.

21. *Историја српскога народа*, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II (од почетка IX до почетка XI века). Цена 1 дин.

IV коло (1895)

22. *Басне* Доситија Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 1·40 дин.

23. *Друга певанија* Змаја Ј. Јовановића, свеска I (дирске, хумористичне и сатиричне песме), за штампу приредио и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 2 дин.

24. *Низ старијих приповедака* (Четири карапфила, од Павла Поповића. Јелка, од Јамјана Павловића. Карловачки ђак, од Косте Руварца. Грех, од Мила. Наша сестра Милка и На Бадњи дан, од Ђорђа Звекића), за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

25. *Тамо амо по Истоку*, црте др. Милана Јовановића, свеска II (Калкута. Бенгал. Малајско Море. Сингапур. Кинеско Море. Хонконг), с речником. Цена 2 дин.

26. *Бијесни Роланд*, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска I, с предговором, напоменама и речником. Цена 2 дин.

27. *Тартиф и Тврдица*, комедије од Молијера, превели с француског Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредио и предговор написао Јован Ђаја. Цена 1·40 динара.

28. *Из науке о светлости*, написао Ђорђе М. Станојевић, с предговором и 158 слика. Цена 2 дин.

V коло (1896)

29. *Басне* Доситија Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

30. *Друга певанија* Змаја Ј. Јовановића, свеска II (Песме патриотске. Пробе пера. Стрижице. Епиграми. Епитафи), за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

31. *Слике из сеоског живота*, написао Јанко М. Веселиновић, свеска I (На прелу. Момче. Девојке. Мали Стојан Сеја. Самртна чаша. Браћа. Грал. Свирач). Цена 2 дин.

32. *Тодор од Сталаћа*, трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дин.

33. *Бијесни Роландо*, спјевао Лодовико Ариосто, пријевао Драгиша Станојевић, свеска II, с напоменама и речником. Цена 3 дин.

34. *Девајтис*, роман од Марије Рођевичевне, превео с пољскога Никола Манојловић — Рајко. Цена 3 дин.

35. *Књига о здрављу*, српско издање приредио др. Милан Јовановић — Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у боји. Цена 3 дин.

VI коло (1897)

36. *Житије Герасима Зелића архимандрита*, свеска I, за штампу приредио Пера П. Ђорђевић. Цена 2 дин.

37. *Босанчице*, кратке приче из Сарајева (Са невјере. Златка. Враг-ђевојка. Ђенабет. Чудо. Правда у Босни. Први и посљедњи пут. Кавгаџија. Да заборави. Шеџула), испричао Мита Живковић. Цена 2 дин.

38. *Горски цар*, роман, написао Светолик П. Ранковић. Цена 3 дин.

39. *Бијесни Роландо*, спјевао Лодовико Ариосто, пријевао Драгиша Станојевић, свеска III, с напоменама, речником и поговором. Цена 3 дин.

40. *Бијесни Роландо*, спјевао Лодовико Ариосто, пријевао Драгиша Станојевић, свеска IV, с напоменама, речником и поговором. Цена 3 дин.

41. *Историја Карла XII*, од Волтера, превео с француског Стојан Новаковић. Цена 3 дин.

42. *Подземне воде, извори, бунари. Обичне и минералне воде*, написао др Светолик Радовановић, са 10 слика. Цена 2 дин.

43. *Зулејха*, драма у 4 чина, написао Сима Матавуљ. Цена 2 дин.

VII коло (1898)

44. *Житије Герасима Зелића архимандрита*, свеска II, за штампу приредио Пера П. Ђорђевић. Цена 3 дин.

45. *Епске песме* Јована Суботића, свеска I (Сабља-момче Цвет-девојче. Врдничка Кула. Дабрац. Иваньска ноћ. Манастирлија. Губикапа Марко. Јуришић Никола. Акмечетска звезда. Циганка), са сликом писчевом, за штампу приредио и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 2 дин.

46. *Приповетке* Лазе К. Лазаревића, свеска I (Швабица. Први пут с оцем на јутрење. Школска икона. У добри час хајдуци. На бунару), са сликом писчевом, за штампу приредио и предговор написао Љубомир Јовановић. Цена 2 дин.

47. *Горе доле по Напуљу*, путничке цртице др. Милана Јовановића (Посвета Љубомиру П. Ненадовићу. Једна ноћ. Напуљ негда и сад. Први корак. Амфитеатар. Напуљско тројство. Помпеја. Још једно гробље. Шетња назад двадесет векова. Међу споменицима. На Везуву. Офелија), са сликом писчевом, за штампу приредио др. Никола Вулић, предговор написао А. Гавриловић. Цена 2·50 дин.

48. *Уједињење Немачке*, написао др. Драгољуб М. Павловић. Цена 3 дин.

49. *Векфилски свештеник*, написао Оливер Голдсмит, превео с енглеског и предговор написао др. Љубомир Недић. Цена 3 дин.

50. *Искрице* Николе Томазеа, за штампу приредио и предговор написао Данило Петрановић. Цена 1 дин.

VIII коло (1899)

51. *Домаћа писма* Доситија Обрадовића, за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 2 дин.

52. *Лирске песме* Симе Милутиновића Сарајлије, с предговором Андре Гавриловића. Цена 2 дин.

53. *Приповетке* Лазе К. Лазаревића, свеска II (Вертер. Све ће то народ позлатити. Ветар. Он зна све. На село. Тешман. Секција. Вучко. Баба Вујка. Стојан и Илинка. Побратими), за штампу приредио Љубомир Јовановић. Цена 3 дин.

54. *Слике из сеоског живота*, написао Јанко М. Веселиновић, свеска II (Кумова клетва. Чича-Пера. Чича-Тома. Мали певач. Луда Велинка. Добричине. Заклетва. Адамско колено. Душмани). Цена 2 дин.

55. *Ивкова слава*, приповетка Стевана Сремца. Цена 2 дин.

56. *Исландски рибар*, роман Пјера Лотија, с француског превела Тилија Довијанићева, предговор написао С. Матавуљ. Цена 2 дин.

57. *Воћке и воће*, написао Благоје Тодоровић, са 263 слике у тексту. Цена 4 дин.

IX коло (1900)

58. *Житије Герасима Зелића архимандрита*, свеска III, са сликом Зелићевом, с картом његових путева и с картом његова завичаја, за штампу приредио и предговор написао Пера П. Ђорђевић. Цена 3 дин.

59. *Песме* Ђуре Јакшића, књига I (лирске песме), са студијом Светислава Вуловића о животу и раду песникову. Цена 2 дин.

60. и 61. *Милан Неранџић*, роман Јакова Игњатовића, књига I и II, за штампу приредио и предговор о животу и раду пишчеву написао Момчило Иванић. Цена 4 дин.

62. *Порушени идеали*, роман Светолика Ранковића. Цена 3 дин.

63. *Ајванхо*, роман, написао Валтер Скот, с енглеског превео и предговор написао Чед. А. Петровић. Цена 4 дин.

64. *Шта прича планина*, написао Е. Рекли, превео Ђура Милијашевић, с 35 слика у тексту и с предговором А. Станојевића. Цена 2 дин.

X коло (1901)

65. *Лажни цар Шћепан Мали*, историческо збитије осамнаестога века, од Петра Петровића Његоша, за штампу приредио Драгутин Костић, предговор написао Јаша М. Продановић. Цена 3 дин.

66. *Путешествије по Србији,* од Јоакима Вујића, свеска I, за штампу приредио и тумачење и предговор написао Јован Ердељановић, с планом старог Београда, сликом писчевом и дванаест слика у тексту. Цена 3 динара.

67. *Причања Вука Дојчевића,* скупио и сложио Стјепан Митров Љубиша, свеска I, за штампу приредио и тумачења написао Љ. Јовановић. Цена 2 дин.

68. *Људско срце,* приповетке и приче Илије Вукићевића, свеска I (Је ли жив? Два растанка. Свој грех. У новој кући. Један борац. Искушење. Мишко убојица. Љута рана. Страшан сан. Проклета лепота), за штампу приредио и предговор написао Љ. Јовановић. Цена 3 дин.

69. *На селу и пољу,* приповетке Паје Марковића-Адамова (На селу и пољу. Гича-Мијини јади. Чича-Марко и чича-Маринко. У Фрушкој Гори. Цвеја. Први пут у колу. Круна. Мој бата Јоле). Цена 3 дин.

70. *Чича Горијо,* роман, написао Хоноре де Балзак, превео с француског и написао предговор о животу и раду писчеву Јован М. Јовановић. Цена 2·50 дин

71. *Живот Бенјамина Франклина,* с енглеског превео и предговор написао Чедомир Мијатовић. Цена 3 дин.

XI коло (1902)

72. *Путешествије по Србији,* од Јоакима Вујића, свеска II, за штампу приредио и тумачења написао Живојин О. Дачић, с картом књажевине Србије и Вујићева пута и са сликама у тексту. Цена 2·50 дин.

73. *Драматски списи* Ј. С. Поповића, свеска I (Светислав и Милева. Милош Обилић или Бој на Косову. Лажа и паралажа), за штампу приредио Драгутин Костић, предговор написао Јеремија Живановић. Цена 3 дин.

74. *Приповетке* Ђуре Јакшића, свеска I (Краљица. Сужањ. Успомене. Попа Тихомир. Милан. На мртвој straži. Одломци из Спахије. Сироте Банаћанке и Чобанчета), с предговором Светислава Вуловића, за штампу приредио Драгутин Костић. Цена 2·50 дин.

75. *Ускок,* роман од С. Матавуља. Цена 2·50 дин.

76. *Стари дани*, приповетке и слике Борисава Станковића (Ђурђев-дан. У ноћи. Станоја. У виноградима. Пушка. Наш Божић. Они. Стари дани. Покојникова жена). Цена 2 дин.

77. *Тарас Бульба*, приповетка Николе В. Гоголља, превео с руског Милован Ђ. Глишић, предговор о животу и раду пишчеву написао Јаша М. Продановић, са двадесет и пет слика у тексту. Цена 2 дин.

78. *Постанак и развитак народа*, с обзиром на начела природног одабирања и наслеђа, од Валтера Бецхота, превео др. Драг. Т. Мијушковић. Цена 2 дин.

XII коло (1903)

79. *Драматски списи* Ј. С. Поповића, књига друга (Наход Симеон или Несрећно Супружество. Тврдица или Кир Јања). За штампу приредио и тумачења и предговор написао Драгутин Костић. Цена 2 дин.

80. *Песме* Бранка Радичевића, књига прва, за штампу приредио, тумачења и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 2 дин.

81. *Причања Вука Дојчевића*, скупио и сложио Стјепан Митров Љубиша, књига друга, за штампу приредио и тумачења и предговор написао Љубомир Јовановић. Цена 2 дин.

82. *Светле слике*, написао Драгутин Ј. Илић („Талита куми!" Бура на мору. Продијада. Трнов венац. Васкрсење. Стефан. Савле. Апаније). Цена 2 дин.

83. *Са острва*, приповетке Ива Ћипика (Браћа. На мору. Цвијета Сукоб. Антица. Јелка). Тумачења написао Живојин О. Дачић. Цена 2·50 дин.

84. *Приповетке Алфонса Додеа*, с француског превео Душан Л. Ђокић, с предговором др. Јована Скерлића о животу и раду Додеову. Цена 2 дин.

85. *О херојима, хероизму и обожавању хероја у историји*, написао Тома Карлајл, са енглеског превео Б. Кнежевић. Цена 3 дин.

XIII коло (1904)

86. *Избор поучних састава Доситија Обрадовића.* За штампу припредио, тумачења и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 2 дин.

87. *Васкрс државе српске,* политичко-историјска студија о првом српском устанку 1804—1813, написао Стојан Новаковић. Цена 2 дин.

88. *Еквиноције,* драма у четири приказа, написао Иво Војновић. Објашњења уз текст израдио Живојин О. Дачић. Цена 2 дин.

89. *Приповетке Милована Ђ. Глишића,* књига прва (Рога. Ни око шта. После двадесет година. Редак звер. Шетња после смрти. Брата Мата. Вујина просидба. Прва бразда). Цена 2 дин.

90. *Хаџи-Ђера,* приповетка, написао Драгутин Ј. Илић. Цена 2 дин.

91. *Слике из живота,* написао Светолик П. Ранковић (Потера. Сеоски добротвор. Стари Врускавац. Ђаволља посла. Званична исправка. Страшна ноћ. Пропаст. Људска несталност. Пријатељи. Звонар). За штампу припредио и биографију написао др. Јован Скерлић. Цена 2 дин.

92. *Холандска,* написао Е. де Амичис, превео с талијанског Мидраг Ристић. Цена 2 дин.

XIV коло (1905)

93. *Моја мати* и *Сила у савјести,* написао Људевит Вуличевић. Цена 1·50 дин.

94. *Турско царство пред српски устанак, 1780—1804,* испитивања и цртежи Стојана Новаковића. Цена 3 дин.

95. *Под старим крововима* (Illustrissimus Battorych. На бадњак. Племениташи и племићи. Млин код цесте. Perillustris ac generosus Cintek. Идила старога љета. Старци), приповетке К. Ш. Ђалског. Цена 2 дин.

96. *Пучина* и *Обичан човек,* драме, написао Бранислав Ђ. Нушић. Цена 2 дин.

97. *Приповетке* Радоја М. Домановића (Мртво море. Укидање страсти. Модерни устанак. Не разумем. Позориште у

паланци. У сеоској механи. Срећа. Невачев Ускрс. Божје сузе. Слава. Нигде спаса). Цена 2 дин.

98. *Из немачке лирике*, преводи Саве Д. Мијалковића, с биографским белешкама о песницима. Цена 2 дин.

99. *Први кораци*, роман, написао К. М. Стањуковић, превео П. П. Ђорђевић. Цена 2·50 дин.

XV коло (1906)

100. *Јелисавета, кнегиња црногорска*, драма у пет делова, написао Ђура Јакшић. Цена 2 дин.

101. *Лазарица или Бој на Косову*, народна епопеја у 24 песме, саставио Ср. Ј. Стојковић, с речником непознатих речи. Цена 3 дин.

102. *У часовима одмора* (Сан Мехе-Фењерџије. Даша. Илијина невоља. Заборављена кућа. Другови. Омер-ага. Осман-бегова шаргија. Богојављенска ноћ. Ибрахим-бегов ћошак. Божићна плећка. Хоџа Салих. Маркова оставка. Хаџи Пипун. Посвадбица. На води), приповетке Светозара Ћоровића. Цена 2 дин.

103. *Знамениши Срби Мусломани*. (Мехмед Соколовић. Хусејин-капетан Градашчевић. Али-ага Дадић. Синан-паша Сијерчић. Хасан-ага Крајишник) написао Миленко М. Вукићевић. Цена 2 дин.

104. *Госпођа Бовари*, роман Густава Флобера, с француског превео и предговор о писцу написао Душан Л. Ђокић. Цена 4 дин.

105. *Свет*, комад у четири чина, написао Бранислав Ђ. Нушић. Цена 1·50 дин.

XVI коло (1907)

106. *Песме Војислава Ј. Илића*, I половина, у редакцији Драг. Костића, предговор написао др. Јован Скерлић. Са сликом песниковом и факсимилом једне песме. Цена 3·50 дин.

107. *Писма из Италије*, од Љ. П. Ненадовића. Цена 2 дин.

108. *Зона Замфирова*, приповетка Ст. Сремца. Цена 2 дин.

109. *С планине и испод планине*, приповетке Петра Кочића (Јаблан. На Марконову точку. Гроб Слатке Душе. Зулум Симеуна Ђака. Истинити зулум Симеуна Ђака. Мргуда. Кроз свјетлост. Кроз маглу. Мрачајски прото. Кроз мећаву. Јајце. Јазавац пред судом). Цена 2 дин.

110. *Енејида*, спев Вергилијев, I половина (6 песама) превео с латинског и коментаре и предговор написао др. Никола Вулић. Цена 2 динара.

111. *Мртва straжа*, од Болеслава Пруса, с пољског превео Лазар Р. Кнежевић. Цена 3 дин.

112. *Баја Гање*, од Алека Константинова, превео с бугарског Аксентије Бацета-Рујанац, за штампу прегледао и предговор написао Јеремија Живановић. Цена 2 дин.

Сва досадашња кола књига могу се добити преко повереника или непосредно од управе Српске Књижевне Задруге по 6 динара или круна од кола, ако се сва кола узму од једном; иначе I, V, VIII, IX и XV кола по 10, остала по 6 динара или круна.

—

ЗАБАВНИК

СРИСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

1. *Обломов*, роман у четири дела, написао И. А. Гончаров, превео с руског Милован Ђ. Глишић. 4·— дин.

2. *Богородичина црква у Паризу*, написао Виктор Иго, превео с француског Душан Л. Ђокић. 4·— дин.

3. *Приповешке I.* У збирци су ови преводи: Оргуљаш из Поникла, написао Хенрик Сенкјевић; Свеци ратују, написао Ђовани Верга; Јолантини сватови, написао Херман Судерман; Прва велика прашка трговина пауцима, написао Ладислав Строупежницки; Жан Гурдон, написао Емил Зола; Давид Свен, написао Н. Хотори; Гушчар, написао Херман Судерман; Пребрана пшеница, написао Н. С. Љесков, и Три девојчице, написао Пол Бурже. 2·50 дин.

4. *Давид Коперфилд*, роман, написао Ч. Дикенс, књига I, превео с енглеског Драгомир М. Јанковић. 3·— дин.

5. *Рат и мир*, роман, написао Л. Н. Толсти, књига I, превели с рускога Окица Глушчевић и Милован Ђ. Глишић. 3·— дин.

6. *Приповешке II.* У збирци су ови преводи: Анта, написао Болеслав Прус; Јунак нашега доба, написао Доменико Ровета; Стратоника, написао Јулије Зејер; Широка плећа, написао Фридрих Шпилхаген; На прелому, написао О. Н. Чјумина; Виљем Вилсон, написао Едгар Елен По, и Сиромах доктор, написао Лујиџи Капуана. 2·50 дин.

7. *Рат и мир*, роман, написао Л. Н. Толсти, књига II, превео с рускога Милован Ђ. Глишић. 3·— дин.

8. *Рат и мир*, роман, написао Л. Н. Толстој, књига III, превео с рускога Милован Ђ. Глишић, 3·— дин.

9. *Рат и мир*, роман, написао Л. Н. Толстој, књига IV, превео с рускога Милован Ђ. Глишић. 3·50 дин.

10. *Давид Коперфилд*, роман, написао Ч. Дикенс, књига II, превео с енглескога Драгомир М. Јанковић. 3·— дин.

Свакој књизи Забавниковој у лепим корицама цена је већа 0·50 дин.

Добротвори, оснивачи и повереници Задругини добивају ове књиге у лепим корицама без доплате за вредност корица.

Свих десет књига „Забавника“ могу се добити за 25 динара или круна.

ЗАСЕБНА ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

1. *Српска књига*, од Стојана Новаковића. 1·50 дин

2. *Чича Јова српској деци*, одабране дечје песме Ј. Јовановића Змаја, са 112 слика, у обичним корицама 1·20 дин.
у златним корицама 2·— дин.

3. *Чича Јова српској омладини*, песме Ј. Јовановића Змаја, са 26 слика и 1 музикалијом
у обичним корицама 1·80 дин
у златним корицама 2·50 дин.

4. *Састав и живот човечјег тела*, превео с немачког Др. М. Јовановић-Батут, са 12 слика у тексту и једном обојисаном таблицом. 0·20 дин

Преко Српске Књижевне Задруге

могу се добити ова дела, која је она узела у комисион:

Србија у сликама, од Ђ. М. Станојевића, професора В. Школе. Обично издање стаје 3 динара, елегантно 6, а луксузно 12 динара.

Чланови Задругини добивају обично издање за 2 дин.

Дела Љуб. Ил. Ненадовића, 20 свезака, у издању књижарнице Љуб. Јоксимовића, за чланове Задругине по спуштеној цени . . . . . неповезано 15·— дин.
повезано 16·— дин.

Од покупљених новаца за ова дела у комисиону имају повереници 12%.

Све се ове књиге могу добити непосредно од Задруге или преко њених повереника.

PG
1418
K58S2

Kocic, Petar
S planine i ispod planine

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET
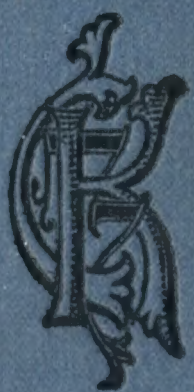
UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY